

SĄVOKŲ *RETA KNYGA*, *VERTINGA KNYGA* ir *SENA KNYGA* SAMPRATA BEI VARTOSENA SOVIETINĖS LIETUVOS KNYGOS KULTŪROJE

INGA LIEPAITĖ

Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: inga.liepaite@kf.stud.vu.lt

Straipsnyje, remiantis publikuotais ir archyviniais šaltiniais, analizuojamas sąvokų „reta knyga“, „vertinga knyga“ ir „sena knyga“ funkcionavimas sovietinės Lietuvos knygos kultūroje. Šių sąvokų sampratos ir jų vartosenos ypatumų atskleidimo pagrindu pasirinktos dvi žiūros pozicijos: 1) per lietuviškosios bibliofilijos sampratą sovietmečiu oficialiuoju lygmeniu (masinę bibliofiliją ir bibliofiliją kaip retų ir vertingų knygų kolekcionavimą); 2) per bibliografų, bibliotekininkų ir knygotyrininkų praktinę veiklą, ypač ikisovietinės nacionalinės bibliografijos rengimą. Prieita prie išvadu, kad lietuviškosios „bibliofilijos sampratoje, ją suvokiant kaip retų ir vertingų knygų kolekcionavimą, „reta knyga“ ir „vertinga knyga“ visų pirma tapatinotos su senąja, taigi kartu ir brangia, knyga, o žvelgiant iš masinės bibliofilijos šalininkų pozicijos, sąvokomis „reta knyga“ ir „vertinga knyga“ žymėtos gyvenamojo meto knygos, dažniausiai dėl jų, vadinamųjų „naujienu“, didelės paklausos tapusios „deficitinėmis knygomis“. Minėtos sąvokos sovietmečio Lietuvoje nebuvo analizuojamos teoriniu lygmeniu, netaikyta ir senųjų lietuviškų spaudinių klasifikacija, nors vartoti ir tokie terminai kaip „retenybė“ ar „labai reta knyga“, tačiau kaip termino „reta knyga“ sinonimai. Praktikoje sąvokos „reta knyga“, „vertinga knyga“ ir „sena knyga“ dažnai vartotos pakaitomis arba senąją knygą kartu įvardijant ir kaip retą ar vertingą. Po bibliografų praktikų ne vienerius metus plėtotų diskusijų „senosios retosios lietuviškos knygos“ epochos pabaigą žymintia riba tapo 1861 metai.

Reikšminiai žodžiai: knygotyros terminija, bibliofilija, elitinė bibliofilija, masinė bibliofilija, reta knyga, vertinga knyga, sena knyga, deficitinė knyga, knygų deficitas, knygų badas, periodizacija, sovietmetis.

Sąvokos *reta knyga*, *vertinga knyga* ir *sena knyga* iš pirmo žvilgsnio, atrodo, turi aiškias skiriamąsias ribas ir savo vartojimo paskirtį. Pirmoji žymi leidinio kiekybinį išlikusių egzempliorių skaičių, antroji – jo kokybę, trečioji – tam tikrą apibrėžtą leidinio amžių.

Tačiau netylančios diskusijos šių sąvokų sampratos klausimu tiek užsienio šalių, tiek šiuolaikinės Lietuvos knygotyros teoretikų darbuose liudija esant kur kas sudėtingesnę jų vartosenos situaciją. Teoriniu lygmeniu lietuvių knygotyrininkų sąvoka *reta knyga*

buvo apibrėžta dar 1997 m. *Knygotyros* enciklopediniame žodyne, ja nusakant leidinio tiek kiekybinius (išlikusių ar specialiai mažu tiražu išspausdintų egzempliorių skaičių), tiek kokybinius (mokslinę, meninę, istorinę, materialinę ar kitokią išliekamąją vertę, nulemtą leidinio įrišimo, spausdinimo savitumą, autorių ir skaitytojų autografų, teksto taisymų ir papildymų, nuosavybės ženklų ir kt.) požymius, kartu pateikiant senųjų lietuviškų leidinių klasifikaciją [44]. 2000 m. Gintautas Trumpis, žvelgdamas iš bibliofilo pozicijos, pažymėjo, kad knygos retumas turėtų būti nusakomas atsižvelgiant ne vien į išlikusių egzempliorių skaičių, bet ir į jos istorinį, kultūrinį kontekstą [87]. Aušra Navickienė, apžvelgdama knygos muziejų bibliotekose steigimo istorinę raidą, samprotavo ir sąvokų *reta knyga*, *vertinga knyga*, *sena knyga* ir *knygos paminklas* klausimu. Knygos retumas, anot autorės, žymi jos kiekybinę charakteristiką, išreikštą išlikusių egzempliorių skaičiumi, o knygos vertė priklauso nuo jos turinio (autorius, knygos tipo ir turinio) ir formalių (leidimo metų ir vietos, kalbos, leidyklos, meninio ir poligrafinio apipavidalinimo, priklausomybės ir kt.) požymių [57]. Domas Kaunas, apibūdinamas bibliofilo bibliotekos katalogo specifika, taip pat svarstė analizuojamų sąvokų klausimu. Jo teigimu, moksliniuose tyrimuose kartais painiojamos knygos retumo ir vertingumo sąvokos. Profesorius akcentavo sąvoką *vertinga knyga* semantikos prasme esant platesnę už sąvoką *reta knyga* ir pažymėjo, kad knygos retumą lemia išlikusių egzempliorių skaičius, o vertę – jos turinys,

meniškumas, istorinių asmenybių ar epochos paliktos žymės, gamybai ir įrišimui naudotos medžiagos [38, 40]. Pastaruosius minėtus, knygos vertę žyminčius kriterijus Violeta Černiauskaitė *Knygotyros* vadovėlyje nurodė kaip lemiančius knygos retumą [23]. Ta pati autorė, pateikdama 1904–1914 m. laikotarpio retų lietuviškų knygų repertuaro teminės ir tipologinės analizės gaires, joms apibūdinti rėmėsi retos knygos kriterijumi – pirmaisiais leidimais, o kartu atsižvelgė ir į knygų turinį bei jų istorinį vaidmenį ar įtaką, išliekančią apčiuopiamą iki šių dienų [24]. Remdamasis Vakarų ir Rytų Europos šalių senosios knygos periodizavimo patirtimi bei apžvelgdamas Lietuvos knygos istoriografiją, senosios ir naujosios knygos ribos klausimu rašė D. Kaunas [40]. Profesorius priėjo prie išvados, kad Lietuvos senosios knygos epochos pabaigą žymi 1864-ieji, naujosios pradžią – 1865-ieji metai. Almos Braziūnienės atlikta daugiausia rusų knygotyryninkų literatūros, skirtos analizuojamoms teoriniu lygmeniu sąvokoms, istoriografinė-lyginamoji analizė parodė, kad sąvokos *reta knyga*, *vertinga knyga* ir *sena knyga* funkcionuoja labai arti viena kitos ir dažnai vartojamos kaip sinonimai [21]. Apibendrinama tyrimo rezultatus, straipsnio autorė daro išvadą, kad vis dėlto talpiausia iš pastarųjų yra *retos knygos* sąvoka, kuria gali būti įvardytas ir senų bei vertingų knygų masyvas, kartu akcentuodama, kad leidinio retumas yra nulemtas ne tik išlikusių egzempliorių skaičiaus, bet ir tam tikro kultūrinio konteksto.

Šio straipsnio tikslas – remiantis publikuotais ir archyviniais šaltiniais išanalizuoti,

kaip sąvokos *reta knyga*, *vertinga knyga* ir *sena knyga* funkcionavo sovietinės Lietuvos knygos kultūroje. Be to, analizė turėtų parodyti, kiek minėtų sąvokų vartosenos ypatumai buvo adekvatūs pirmiau minėtų autorių mintims. Tyrimą sunkinančia aplinkybe įvardytume specialiai šių sąvokų sampratai nagrinėti skirtos mokslinės literatūros ir poleminių teorinio lygmens diskusijų spaudoje stoką. Pagrindinę tyrimo bazę sudarė sovietmečiu Lietuvoje leistuose žurnaluose „Bibliotekų darbas“, „Kultūros barai“, „Naujos knygos“ ir kituose, taip pat laikraščiuose paskelbti straipsniai, informacinio pobūdžio pranešimai ir žinutės bei archyvinė medžiaga. Pastarajai prie svarbiausiųjų priskirtinas Lietuvos TSR knygų rūmų archyvas, saugomas Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriaus bibliotekiniame archyve (toliau – LNB RKRSBA). Tyrimo bazę nulėmė ir chronologinių ribų pasirinkimą: XX amžiaus 6-ojo dešimtmečio pabaiga–9-asis dešimtmetis. Pradžios ribą lėmė pirmųjų publikacijų bibliofilijos tema pasirodymas. Apsibrėžtas laikotarpis leidžia daryti prielaidą, kad analizuojamų sąvokų sampratą visiškai atskleisti įmanu tik atsižvelgiant į to laikotarpio specifinį kultūrinį ir politinį kontekstą, lėmusį nevienareikšmių skirtingų, santykių su knyga turinčių, vartotojų grupių požiūrį į jas. Šis teiginys pagrindžiamas 1961 m. žurnalo „Naujos knygos“ skyrelyje „Knygos mylėtojų kampelis“ išspausdintame Romualdo Šalūgos vieninteliame tuo laikotarpiu specialiai analizuojamam klausimui skirtame straipsnyje, kuriame svarstoma apie tai, kokios knygos

yra retos išdėstytu požiūriu [83]. Jis, apeliuodamas labiau į plačiąją laudį, pateikė bene universaliausią to meto sąvokos *reta knyga* aiškinimą. Autorius pažymėjo, kad retenybių spaudos pasaulyje yra labai daug, tačiau jos nebūtinai yra ypatingo formato ar su brangiu įrišimu knygos, nebūtinai išspausdintos ant dramblio kaulo ar kopūstlapio. R. Šalūgos teigimu, klysta ir tie, kurie mano, kad retos knygos – tai tik labai seni leidiniai: ir kiekviena nauja knyga labai greitai gali tapti retenybe. Anot R. Šalūgos, knygos tampa retos dėl suskaitymo, išspausdinto tiražo konfiskavimo, išspausdintų knygų sunaikinimo pačių autorių noru. Taip pat knyga, net eilinė, išleista dideliu tiražu, laikytina unikalia dėl autoriaus ar skaitytojų jose paliktų įrašų, autografų ar ekslibrisų. Straipsnio pabaigoje R. Šalūga pažymėjo, kad kiekvienas knygos leidimas yra įdomus. Pateiktoji retos knygos samprata aprėpė tiek kiekybinius, tiek kokybinius leidinio aspektus.

Siekiant užsibrėžto tikslo realizavimo, analizuojamų sąvokų sampratos ir jų vartosenos ypatumų atskleidimo pagrindu pasirinktos dvi žiūros pozicijos per: 1) lietuviškosios bibliofilijos sampratą sovietmečiu, 2) bibliografų, bibliotekininkų ir knygotyriminkų praktinę veiklą, ypač ikisovietinės nacionalinės retrospektyviosios bibliografijos rengimą. Sovietmečiu Lietuvoje oficialiajame¹ lygmenyje vyravo du

¹ Broniaus Genzelio teigimu, okupuotos Lietuvos kultūroje buvo akivaizdūs du lygiai: *oficialus* (valdžios viešai proteguotas ir integracinis į SSRS kultūrą) ir *nacionalinės kultūros* puoselėjimo. Pirmasis buvo valdžios finansiškai re-

miamas ir atstovavo fasadinei kultūrai ir, anot B. Genzelio, jo *įtaka kultūrai buvo minimali, neskaitant priedangos vaidmens*; antrasis objektyviai išsaugojo ir plėtojo tautinę kultūrą [29, 250]. Remiantis šiuo požiūriu, pirmajam lygiui būtų artima *konformizmas*, antrajam – *pasipriešinimo* sąvokos. Tačiau toks traktavimas pernelyg siauras ir yra tikslintinas bei plėtotinas. Penkiasdešimt metų trukusi Lietuvos okupacija, lėmusi tiesioginius nuolatinius kultūrinius ryšius ir sąveiką tarp Lietuvos ir Sovietų Sąjungos, leidžia kalbėti apie akulturacijos veiksnį. Akulturaciją Johnas W. Berry apibrėžė kaip *dvilypį kultūrinių ir psichologinių pokyčių procesą, nulemtą kontakto tarp dviejų ar daugiau kultūros grupių ir jų atskirų narių rezultato* [19, 698]. Šis procesas baigiamas žmogaus psichologine ir sociokultūrine adaptacija. J. W. Berry išskyrė keturias žmogaus naujomis kultūrinėmis sąlygomis *akulturacijos strategijas*: 1) asimiliaciją, 2) integraciją, 3) separatizmą ir 4) marginalizaciją. Lengviausiai žmogus prisitaiko integracijos metu. Valdemaro Klumbio teigimu, paprastų visuomenės narių prisitaikymas prie režimo sovietmečiu daugiausia vyko socialinėje kasdienybėje, apibūrinamoje kaip *buvimas visas gyvenimo sritis apimančiame socialiniame tinkle bei socialinių normų laikymasis* [50, 46]. Nereflektuotas socialinių režimo reikalavimų nepaisymas leidžia kalbėti apie *socialinę opoziciją*. Išanalizavęs Lietuvos kultūrinio elito elgsenas sovietmečiu, V. Klumbys išskyrė tris tarpusavyje susijusius, dažnai susipynusius ir atspindinčius tuo laiku paplitusį žmogaus elgesio susiskaidymą, elgsenos modelius: 1) *prisitaikymo* (socialinėje kasdienybėje, ideologinio, aktyvistinio ir politinio); 2) *opozicijos* (socialinės, institucinės, pusiau legalios); 3) *pasipriešinimo* (viešo, pogrindinio) [50, 29–73]. Sovietinės Lietuvos knygos bičiulių / bibliofilų (tiek pasyvių (vieniųjų), tiek aktyvių (judėjimo dalyvių) elgsenos neapėmė tiesiogiai prieš režimą nukreiptų veiksmų kultūrinėje srityje, todėl daugiausia priskirtinos opozicinei veiklai. Priklausomai nuo opozicinio veikimo aktyvumo, knygos bičiulių / bibliofilų elgsenos apima visus tris V. Klumbio opozicijos skalėje išskirtus lygmenis. *Socialinė opozicija* pasireiškė nelegaliai įsigytų ir saugotų sovietų draustų bei naikintų leidi-

požiūriai į bibliofiliją – plačiaja ir siauraja prasmėmis². Pirmasis jų, siekdamas paneigti ir atmesti tarpukariu Lietuvoje puoselėtas

nių pavidalu. Taip pat jai priskirtinas Vilniaus knygos bičiulių klubas, veikęs 1970–1975 m. kaip neformali organizacija, kurioje būta antisovietinių nuotaikų apraiškų. Knygos bičiulių veikla oficialiose institucijose (pavyzdžiui, Lietuvos TSR savanoriškoje knygos bičiulių draugijoje ir jos padaliniuose – knygos bičiulių klubuose) ir oficialiojoje viešumoje (spaudoje ir knygoje) priskirtina *institucinei opozicijai*, kurios vienas svarbiausių veiklos barų buvo kova už lietuvių kultūrinį palikimą, neperžengiant nusistovėjusių leistinumų ribų ir nesukeliant represijų, tiesa, prisitaikant ideologiškai, t. y. tą palikimą priderinant prie ideologinių reikalavimų. Anot V. Klumbio, *viešos, oficiozinės tautiškumo raiškos negalima laikyti naudingos tik režimui. Tokia raiška leido jai plačiausiai paplisti ir taip efektyviausiai palaikė lietuviškumą, nors ir ideologizuotą* [50, 63]. *Pusiau legaliai* veiklai skirtina 1984 m. formaliai susikūrusio Simono Daukanto knygos bičiulių klubo Plungėje veikla. Jis veikė nuo nieko nepriklausydamas pagal savo nuostatus ir patyrė menką režimo kontrolę, turėjo gana ryškų tautinį charakterį. Šiame straipsnyje sąvokų *reta knyga* ir *vertinga knyga* sampratos ir jų vartosenos ypatumų atskleidimai pasirinktas bibliofilijos suvokimo konstravimas ir jo sklaida per oficialias institucijas ir oficialiąją viešumą, ką įvardytume oficialiuoju lygmeniu.

² 1993 m. gruodžio 14–15 d. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos surengtoje tarptautinėje mokslinėje konferencijoje bene pirmą kartą D. Kaunas apibūdino tuometinę bibliofilijos situaciją, konstatuodamas, kad 1) paskutiniaisiais sovietmečio dešimtmečiais, siekiant apsaugoti bibliofiliją, kad nebūtų išstumta iš viešojo gyvenimo, imta sąmoningai ją tapatinti su elementariausiu knygos pomėgiu ir poreikiu, painioti sąvokas, iškreipiant jos esmę; 2) įsitvirtino supaprastintas, suprimityvintas požiūris į bibliofiliją kaip retų ir vertingų leidinių kolekcionavimą [37].

elitinės bibliofilijos tradicijas, formavo naują, iškreiptą, *masinės bibliofilijos* sampratą (pozityvus požiūris); antrasis bibliofiliją skelbė esant *retų ir vertingų knygų kolekcio-navimą*, neretai tapatintą su bibliomanija, o ši savo ruožtu – su elitine bibliofilija (negatyvus požiūris). Masinė bibliofilija paprastai buvo suprantama kaip: 1) knygų pomėgis / pamėgimas; 2) knygų kaupimas; 3) knygos meilė. Skyrėsi ir šių požiūrių šalininkų sąvokų *reta knyga* ir *vertinga knyga* suvoktis. Senosios ir naujosios knygos ribos klausimu įdomių minčių teikia išlikusi jau minėtoji Lietuvos TSR knygų rūmų archyvinė medžiaga, liudijanti šį klausimą buvus vieną opiausių. Tokios tyrimo krypties ir jo sprendimo būdo pasirinkimas – pirmasis bandymas.

BIBLIOFILIJOS SAMPRATA SOVIETINĖJE LIETUVOJE: NUO ELITINĖS PRIE MASINĖS

Sovietmečiu Lietuvos bibliofilija, kaip ir kiekviena kita kultūros sritis, tapo sovietų ideologų formuotos masinės kultūros³ inte-

³ Masinė kultūra čia neturi nieko bendro su sovietmečiu vyravusia nuostata ją aiškinti kaip buržuazinėje, o šiandien – kaip moderniojoje visuomenėje dominuojantį kultūros tipą, susiklosčiusį kaip modernizacijos, industrializacijos ir urbanizacijos procesų rezultatą. Masinė kultūra čia suprantama kaip sovietų ideologams paranki terpė diegti žmogui ir visuomenei naujas standartizuotas dvasines vertybes, siekiant sukurti visuomenę, sudarytą iš *nužmogintų, centrinei valiai paklustančių ir jos nurodymus vykdančių individų* [62, 41]. Tačiau sovietinio totalitarizmo propaguota ir skiepyta vadinamąją proletkulto kultūrą (nors ji buvo

gracine dalimi, buvo perkurta ir pritaikyta prie sovietinės egzistencijos standartų. Masinės kultūros kūrimo ir palaikymo esminis principas buvo kolektyviškumas, o tokios kultūros kūrėjų vienas pagrindinių uždavinių – poveikis masėms ar liaudžiai, neskatinant individualumo ir originalumo raiškos. B. Genzelio teigimu, iš šalies kultūra gali būti veikiami atviros ir užslėptos prievartos būdu [28, 18]. Lietuvos nacionalinė kultūra patyrė vadinamąją atvirą prievartą: slopinant senas tradicijas, sovietų ideologų siekta kurti naują kultūrą, taip pakertant tautos gyvybingumą ir pristabdant kultūros plėtimąsi. 1961 m. patvirtintoje trečioje Sovietų Sąjungos komunistų partijos programoje tarp svarbiausių siekių nurodytas *neklasinės visuomenės, visos liaudies ir bendražmogiškos kultūros sukūrimas* [86], o 1971 m. įvykusiame XXIV partijos suvažiavime Leonidas Brežnevas savo kalboje akcentavo *naujos istorinės žmonių bendruomenės – tarybinės liaudies susiformavimą* [22]. Tokiu būdu lietuvių tautą sovietmečiu siekta deformuoti į *sovietinę liaudį* [63, 114], o nacionalinę kultūrą nustumdyti iki *liaudies kultūros* [63, 147; 82, 556]. Tačiau sovietinės Lietuvos visuomenėje greta masinio kultūrinio sluoksnio būta ir savo elitinio⁴, besidominčio

skurdesnė, kontroliuojamo ir ideologizuoto turinio) galima laikyti ir savotiška Vakarų masinės kultūros modifikacija, nes jos kūrimo ir sklaidos principai buvo panašūs, nulemti technologinės pažangos [73, 34].

⁴ Kultūrinio elito, jį suprantant kaip žmonių grupę, turinčią gerą išsilavinimą ir dalyvaujančią kūrybiniame darbe [75, 10], atstovus galima tapatinti su sovietinės Lietuvos kūrybinės

autentišku Lietuvos paveldu, renkančio senojo pasaulio atplaišas ir bandančio rekonstruoti ano gyvenimo formas [62, 289]. Taigi sovietmečiu plėtota Lietuvos kultūra, kiek buvo įmanoma to meto sąlygomis, rėmėsi savo tradicija, adaptuodama sovietų ideologų propaguotas vertybes ir išnaudodama tuometinę kūrybinę potencialą⁵. Anot Nerijos Putnaitės, sovietinė Lietuvos kultūra buvo *hibridas, kilęs iš susietumo su esama politine konjunktūra ir kūrybinio autentiškumo siekio* [63, 154].

Bibliofilija aptariamam laikotarpiu Lietuvoje, kaip ir kitose socialistinio bloko šalyse, įgavo naują charakterį ir veiklos formas. Pakito jos sampratos, tikslų ir interesų objekto interpretavimas. Imta kritikuoti tarpukariu puoselėtos elitinės bibliofilijos kryptis ir jos atstovų įsteigtos XXVII knygos mėgėjų draugijos veiklos pobūdis. Pabrėžta, jog ilgą laiką bibliofilija kaip reiškiny apėmė tik siaurą žmonių sluoksnį, buvo viena iš sudedamųjų elito pramogų. *Elito sąvoka yra įvardijama kaip rinktinė visuomenės dalis, kuriuo nors atžvilgiu išsiskirianti iš kitų socialinių grupių* [25]. Išskirtiniai jo bruožai yra šie: 1) gana uždara žmonių grupė, pasi-

žyminti stabilia struktūra ir stipriais vidiniais ryšiais; 2) būdinga grupinė sąmonė ir vidinis susitelkimas; 3) elitui priskirtini asmenys, aukščiausiai vertinami savo veiklos sferoje, intelektualiai ir moraliai pranašesni už kitus (mases), jaučiantys stiprų atsakomybės jausmą už visuomenės reikalus; 4) elitas pasižymi galimybėmis valdyti, turtu, žiniomis, profesiniais gabumais, socialine padėtimi – statusu, prestižu [25]. Toks visuomenės socialinis struktūros elementas – kultūrinis elitas – tarpukariu Lietuvoje siekė formuoti ir atitinkamą bibliofilijos kryptį. B. Genzelio teigimu, kultūra yra dviejų sluoksnių: 1) egalitarinė (masinė arba liaudies) ir 2) elitinė [29, 14]. Pirmoji apima plačiuosius šalies gyventojų sluoksnius; antroji formuojasi, kai visuomenė *susisluoksniuoja*, t. y. susiskaido į diduomenę ir prastuomenę. Tuomet gimsta profesionalusis menas, skirtas pasiturintiems žmonėms – didikams, aukštiesiems dvaininkams, turtingiesiems miestiečiams. Tad remiantis hierarchine aukštesnių (elitas) ir žemesnių (platieji šalies gyventojų sluoksniai) klasių samprata tarpukario bibliofilijai, kaip rinktinės ir intelektualios visuomenės dalies formuotam reiškiniui, teiktinas *elitinės*⁶ bi-

inteligentijos, Kęstučio Raškausko apibrėžiamos kaip socialinio sluoksnio, profesionaliai užsiimančio protiniu darbu ir apimančiu inžinerijos bei technikos, mokslo, medicinos, meno ir švietimo inteligentiją, nariais [68].

⁵ B. Genzelio teigimu, ateinančioms kartoms šie trys veiksniai – tautos tradicija, iš kitų tautų perimtos vertybės, gyvenamojo meto kūrybinė potenciala – sudarys tradiciją. Tokiu būdu rutuliojasi kultūra [28, 185].

⁶ Žvelgiant iš to meto bibliofilijos savokos pozicijos, pažymėtina, kad tarpukario Lietuvos kultūrinio elito formuota bibliofilija nebuvo vientisa, jos būta dvikryptės. Viena kryptis buvo orientuota į etninės kultūros, kita – į elitinės kultūros šalininkus. Pirmiesiems imponavo knygos, kaip vieno iš kultūros vertybių, perduodamų iš kartos į kartą, visumos elemento, turinys ir jos praktinė mokslinė ir kultūrinė nauda, antriesiems – knygos išvaizda ir jos išskirtinumas. Tokios koncepcijos, jungiančios

biofilijos statusas, orientuotas pirmiausia į kūrybinę inteligentiją ir pasiturinčius asmenis.

Sovietinės Rusijos biofilijos teoretikų darbuose įsitvirtino *sovietinės biofilijos* (*советское библиофильство*) sąvoka, skelbusi naujos biofilijos susiformavimą. *Sovietinės biofilijos istorijos* autorius P. N. Berkovas rašė: *svarbiausias rusų biofilijos pokytis yra jos platus demokratiškumas. Vietoje ankstesnės bajoriškosios-buržuazinės, aristokratinės, kamerinės biofilijos, formuotos daugiausia senosios Rusijos aukštųjų sluoksnių atstovų, atsirado ir kuo toliau, tuo greičiau vystosi sovietinė, demokratinė knygų meilė, smarkiai išaugo meilė skaitymui, knygai, laikraščiai, žurnalui* [95, 14]. I. K. Grigorjevas, apibendrinęs svarbiausius to meto rusų autorių darbus biofilijos teoriniais klausimais, nurodė *sovietinės biofilijos* skiriamuosius bruožus esant šiuos: 1) demokratiškumą; 2) kolektyviškumą; 3) teminių knygų rinkinių kryptingumą; 4) atsiradusį dėmesį rankraštinei knygai; 5) susidomėjimą gyvenamojo meto knyga; 6) domėjimąsi knygų parduotuvėmis ir jų savininkais; 7) rinkinių dovanojimą valstybinėms ir visuomeninėms organizacijoms; 8) asmeninių bibliotekų visuomeninį prieinamumą; 9) visuomeninių literatūrinių muziejų organizavimą; 10) nacionalinių kultūrinių turtų propagavimą [96, 56–59]. O. G. Lasunskis šį sąrašą dar papildė tokiais bruožais kaip masiškumas, kryptingo ir diferencijuoto knygų rinkimo principo

etninės ir elitinės kultūrų bruožus, – *dvejopos bibliofilybės* – autorius buvo Juozas Tumas-Vaižgantas. Kitų autorių ji dar buvo tikslinta ir plėtota.

formavimasis (rus. *монобиблиофильство*), biofilijos geografinių ribų išplėtimas, biofilų įvairovė pagal amžių ir profesijas, biofilų klubų šviečiamoji veikla, platus kolekcionavimo krypčių pasirinkimas, biofilų ryšių palaikymas su užsienio šalių biofilais, darbų biofilijos teorijos, istorijos ir metodikos klausimais poreikio atsiradimas ir realizavimas (nuo 1970 m.) [97]. V. A. Petrickis ir B. E. Kazankovas, apibendrinę atliktos sovietinio laikotarpio knygos bičiulių ir kolekcininkų anketinės apklausos rezultatus, priėjo prie tokių išvadų: 1) transformavosi toks klasikinis tarybinio biofilo bruožas kaip aistra turėti ir pats jo procesas, suponuojantis pavydžių elgseną su turimu daiktu; 2) susiformavo naujas tarybinio biofilo bruožas: jis vis dažniau atveria asmeninį knygų rinkinį plačiam vartojimui; 3) dabartinis tarybinis biofilas vis dažniau suderina savyje kolekcionavimo ir tyrėjo talentą; 4) tarybiniai biofilai stengiasi bendrauti tarpusavyje, keistis informacija apie retus leidinius ir naujas knygas, apie knygų kolekcionavimo metodus ir knygų tyrimus [98, 99–103]. V. A. Petrickis to paties straipsnių rinkinio įžangoje pažymėjo tris pagrindines tarybinių biofilų veiklos kryptis: 1) vertingų asmeninių knygų rinkinių išaiškinimą ir pagalbos suteikimą juos perduodant bendroms knygų saugykloms; 2) asmeninių knygų rinkinių atvėrimą visiems, kam jų reikia pagal profesinį užsiėmimą; 3) skaitymo ir kolekcionavimo skonio, aukštos skaitymo kultūros bei santykio su knyga formavimą [99, 7]. Vokiečių biofilijos teoretikas Horstas Kunze vartojo *modernios socialistinės biofilijos* sąvoką,

pabrėždamas pagrindinį jos vaidmenį esant visos visuomenės meilės knygai skatinimą [54]. Tokio bibliofilijos, kaip kultūros srities reiškinių, modelio formavimas rėmėsi tipiniu sovietų ideologų propaguoju ir diegtu naujų dvasinių vertybių kompleksu.

Lietuvos bibliofilija buvo pertvarkoma pagal sovietinės Rusijos bibliofilijos teoretikų plėtotą jos modelį, grindžiamą pirmiau minėtomis nuostatomis. Galima teigti, jog tarpukariu Lietuvoje puoselėtą elitinę bibliofiliją sovietmečiu pakeitė masinė. Pastarojo epiteto prieskyra bibliofilijai, priešingai nei elitinės bibliofilijos atveju, čia neturi nieko bendro su hierarchiniu skirstymu į aukštesnes (elitas) ir žemesnes (liaudis) klases. Šiuo atveju tampa svarbus bibliofilijos esmės tiek kokybinio, tiek kiekybinio suvokimo (ar formavimo) veiksnys. Ispanų filosofas José Ortega y Gassetas 1930 m. išleistame veikale *Masių sukilimas* pažymėjo, kad visuomenės skaidymas į masę ir išrinktuosius reiškia ne jos skaidymą į socialines klases, o tik į žmonių tipus [59, 24]. Kiekviena socialinė grandis yra dviejų dinamiškų veiksnių – mažumos ir masės – derinys: mažuma, anot jo, yra *ypatingos, labai dorybingos asmenybės ar jų grupės*, o masė – *niekuo nepasižyminčių žmonių sankaupa* [59, 22]. Taip filosofas priėjo prie išvados, kad sąvokos *masė* ir *masinis* jungia tiek kiekybinę, tiek kokybinę prasmes. Remiantis tokiu aiškinimu, bibliofilija sovietmečiu tapo masiniu reiškiniu⁷,

⁷ Net buvo suformuluotas skambus šūkis: *Tarybinė šalis – tai bibliofilų šalis*, nulemtas visų pirma akivaizdžiai išaugusios knygų paklausos ir asmeninių bibliotekų komplektavimo ir su jais tapatintas.

kuris perėjo iš uždaros, siauros į atvirą, plačią erdvę (kiekybės požiūriu) ir lėmė tradiciškai suprantamos bibliofilijos esmės iškreipimo procesą (kokybės požiūriu). Tačiau greta masės žmonių, kaip minėta, būta kito struktūrinio visuomenės elemento – tai išrinktųjų mažumos (anot Ortegos y Gasseto) arba, kaip mes šiuo atveju įvardytume, tam tikros kūrybinės inteligentijos sluoksnio dalies. Ispanų filosofo teigimu, kad susiformuotų mažuma, būtinas jos narių atsiskyrimas nuo daugumos *dėl grynai asmeninių, nors ir ne itin ryškių savybių* [59, 23]. Tokių narių susibūrimą lemia skoniai, idėjos ir idealai, būdingi tik nedaugeliui. Vadinamoji mažuma, vienijama bendrų tikslų ir interesų, masinės bibliofilijos priedangoje, pasinaudodama knygos bičiulių klubų veiklos atveriamomis galimybėmis, bandė veikti elitinės bibliofilijos tradicijų pavyzdžiu.

Levo Vladimirovo teigimu, *skaitantįjį elitą* sovietmečiu pakeitė *skaitančioji liaudis*, knygų rinkimas ir skaitymas tapo masinis, suformavęs ištisą knygos bičiulių ir bibliofilų judėjimą [90, 50]. Šios aplinkybės skatino naujai pažvelgti į bibliofiliją ir įvertinti jos visuomeninę funkciją. Išaugusi knygų paklausa lėmė, jog knygos bičiulių ir bibliofilų akiratyje atsirado keli aktualūs ir skubiai sprendtini probleminiai klausimai. Lietuvos TSR savanoriškosios knygos bičiulių draugijos pirmininkas Juozas Nekrošius pirmajai grupei priskyrė tokius klausimus: 1) ką skaitau; 2) kaip skaitau; 3) kaip atsirensku knygas; 4) koks būtinas perskaitytų knygų minimumas; 5) koks galimas maksimumas; 6) knyga ir aš; 7) knyga ir mes; 8) ne kur nusipirkti, o kur gauti perskaityti knygą; 9) knygų milijar-

dai, o aš vienas; 10) ar tikrai visi myli knygą; antrajai: 1) asmeninės bibliotekos; 2) kaip jas formuoti; 3) kokios knygos būtinos man ir tau; 4) kas gali parengti tokias rekomendacijas; 5) koks mano ir tavo knygų aukso fondas [58, 4–5]. Šių klausimų kompleksas iš esmės atspindėjo to meto Lietuvos visuomenei laiko padiktuotas svarbiausias aktualijas, sietinas su kasmet didėjančiu išleidžiamų knygų skaičiumi ir jų augančiais tiražais. Šie reiškiniai pirmiausia formavo knygų komplektavimo ir tvarkymo žinių bei skaitymo įgūdžių tenkinimo poreikį. Atsižvelgdami į išdėstytas mintis, masinę bibliofiliją apibrėžtume taip: tai sovietmečiu masiškai paplitęs elementarus knygos pomėgio ir poreikio skaityti, neretai ir būtinybės tiesiog įsigyti ar turėti knygą reiškinys, nukreiptas į knygos ir vartotojo santykį ir iš jo išskylančių problemų sprendimą. Siekiant pabrėžti jos kitoniskumą ir naujumą, priešpriešinant ją tarpukariu plėtotai bibliofilijai, masinė bibliofilija įvardyta ir *socialistinės* ar *tikrosios* bibliofilijos terminais, kaip svarbiausią jos funkciją suprantant visuomenės knygos meilės ir masinių knygų leidimo kultūros skatinimą, o elitinė bibliofilija įvardyta *snobiškąja* ir sieta pirmiausia su retų ir vertingų knygų kolekcionavimu. Pažymėtina, jog tarp pastarosios ir bibliomanijos aiški takoskyra nebuvo nubrėžta – dažnai šios sąvokos suvoktos kaip sinonimai.

RETA KNYGA IR VERTINGA KNYGA KAIP BIBLIofilIJOS INTERESŲ OBJEKTAIS

L. Vladimirovas dar 1958 m. straipsnyje, žvelgdamas iš neigiamo žiūros taško, pa-

žymėjo, kad bibliofilija anksčiau buvusi aristokrato arba mokslininko, žiūrinčio į knygų rinkimą kaip į tuščią, beprasmį užsiėmimą, privilegija [91]. 1974 m. steigiamajame Lietuvos TSR savanoriškosios knygos bičiulių draugijos suvažiavime profesorius savo kalboje pabrėžė, kad ikisovietmečiu knygų kolekcionavimas dažnai virsdavo į bibliomaniją ir unikalių raritetų, stropiai saugomų užrakintose spintose, vaikymąsi [2]. Dar po penkerių metų jis pažymėjo, kad bibliomanams aristokratams buvo būdingas snobizmas, unikalių knygų, vadinamųjų *baltųjų varnų*, beprasmiškas gaudymas [90, 49]. L. Vladimirovas nenubrėžė aiškios ribos tarp bibliomanijos ir bibliofilijos. Pastarąją jis visų pirma siejo su brangių, sunkiai *sumedžiojamų* knygų bei knygų unikumų rinkimu ir jų *izoliavimu nuo skaitytojų*⁸. Tokios nuomonės šalininku laikytinas ir R. Šalūga. Anot jo, tarp knygos bičiulių yra *tikrų bibliomanų, kurie visą gyvenimą*

⁸ L. Vladimirovo supratimu, žmogus, renkantis ir kolekcionuojantis retas knygas, yra bibliomanas: *Bibliomanas stengiasi visokiais būdais, leistiniais ir neleistiniais, surinkti savo bibliotekoje rečiausius unikumus, vadinamąsias baltąsias varnas. <...> Aš pažįstu vieną žmogų <...>, kuris renka retus pagrindinės spaudos leidinius, numerį po numerio komplektuoja pagrindinę Tiesą, giriąsi turįs Vilnies keletą numerių. Šių laikraščių pilno komplekto deja, neturi Lietuvoje nė viena biblioteka. Toks savanaudiškas knygų pamėgimas yra antisocialinis reiškinys. Visų pirma, todėl, kad jis izoliuoja knygą nuo skaitytojo. <...> Ir antra, mirus tokiam žmogui, dažnai jo kolekcija žūsta. O tikrasis knygos mėgėjas, anot jo, yra tas, kuris, turėdamas kokią unikalinę knygą arba rankraštį, perleidžia jį bibliotekai [91].*

aistringai rinko knygas ir sukaupe daug retų ir net unikalinių leidinių [84, 71]. 1969 m. Vandos Stonienės pateiktos bibliofilijos ir bibliomanijos apibrėžtys iš esmės mažai kuo skyrėsi: bibliofilija apibrėžiama kaip *knygų pamėgimas, retų ir vertingų knygų rinkimas* [paryškinta – I. L.], o bibliomanija – *kaip aistringas pomėgis rinkti knygas, ypač retus ir senus leidinius* [paryškinta – I. L.], *be kokios ypatingos atrankos* [80, 31]. 1977 m. *Lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje* bibliofilija apibrėžiama beveik tapachiai: *retų ir vertingų leidinių kolekcionavimas* [20]. Gana taikliai bibliofilų apibūdino ir atskyrė jį nuo bibliomano Genovaitė Raguotienė jaunajam skaitytojui skirtame leidinyje *Šimtas knygos mėšlių* (1974, 1981). Tradiciškai bibliofilo, kaip skaitytojo, pirkėjo, rinkėjo ir kolekcininko, interesų objektu buvo įvardytos retenybės ar senienos, dailios ar šiaip kuo išsiskiriančios knygos [66, 314; 67, 303]. Bibliofilas, anot autorės, yra atidus visiems knygos elementams, bet labiausiai jį domina knygos turinys, forma ir retumas. Toliau G. Raguotienė dar patikslino, kad bibliofilas renka knygas pagal koki nors išskirtinį jų požymį, savybę, ypatingą asmeninį pomėgį, interesą, taigi pagal temą, rūšį ar žanrą, kurio nors rašytojo knygas, retenybes, unikumus, korektūrinius knygų egzempliorius, autografuotus leidinius. Bibliomaną autorė apibūdino kaip žmogų, kaupiantį knygas be aiškios tikslų, tik dėl liguisto geismo įsigyti kuo retesnių ir brangesnių leidinių, tenkinant egoistinius troškimus. Tačiau 1983 m. G. Raguotienė, nagrinėdama skaitymo kultūros klausimus, jau pažymėjo, kad bibliofilas yra

ne šiaip pirkėjas ar mėgėjas, o žmogus, apimtas knygų rinkimo aistros, besivadovaujantis knygų kiekybės principu [64, 127]. Tiek G. Raguotienė minėtuose leidiniuose, tiek Stefa Kirlytė, ne kartą rašiusi asmeninių bibliotekų komplektavimo ir jų tvarkymo metodikos klausimais, aštuntajame dešimtmetyje atkreipė dėmesį į tai, jog bibliofilo biblioteka skiriasi nuo paprastos asmeninės bibliotekos, nes bibliofilų kolekcionavimo pobūdis esą visai kitoks [46; 48–49, 15]. S. Kirlytė leidinyje *Tavo knygos* išskyrė tokius asmeninių bibliotekų rūšis: 1) *universalias* arba *šeimos bibliotekas*, 2) *retų, unikalinių knygų rinkinius*, 3) *kūrybinio darbo laboratorijas* ir 4) *mišrias* [49, 15]. Retas ir unikalias knygas, anot jos, komplektuoja bibliofilai, tuo išsiskirdami iš kitų. Tokiomis knygomis autorė nurodė esant: 1) tam tikro laikotarpio knygas (XVI–XVII a.); 2) vieno kurio nors spaustuvinko ir kitų garsių leidėjų knygas (aldus, elzevyrus); 3) knygas su autografais arba įrašais, turinčiais išliekamosios mokslinės reikšmės; 4) ankstesnių savininkų ar skaitytojų knygas; 5) knygas, išleistas nedideliais tiražais; 6) knygas, išspausdintas slaptose ar privačiose spaustuose; 7) knygas, iliustruotas vieno ar kito žymaus dailininko; 8) *liliputines* knygas; 9) carizmo ar buržuazijos valdymo metais išleistus marksizmo klasikų veikalus [49, 23–24]. Knygelės autorė dar pridūrė, kad knygos gali tapti retos dėl to, kad buvo sunaikintos pačių autorių noru. Retenybe, anot jos, gali tapti ir bet kurios dideliu tiražu išleistos knygos egzempliorius dėl jame paliktų autoriaus autografų, ekslibrisų ir kitų įrašų. Apibendrinama

pažymėjo: *bibliofilui svarbu visa tai, kas tą ar kitą leidinį bei spaudinį išskiria iš kitų tarpo, ir jis negaili jėgų, energijos, aukoja savo laiką ir lėšas tai retenybei įsigyti* [49, 24]. Autorės manymu, knygos retumą lemia ne tik išlikęs jos egzempliorių skaičius, bet ir jos vertę didinantys požymiai. Vėlesniame straipsnyje S. Kirlytė su neigiama intonacija pažymėjo, kad kai kurie bibliofilai vaikyte vaikosi retų, unikalių ir kartais jau beišnykstančių knygų, kurios, jos tvirtinimu, *turi priklausyti visuomenei, o ne vienam žmogui* [47, 43]. V. Žukas 1979 m. savo leidinyje *Bibliofilija praeityje ir dabar* bibliofiliją siejo su knygų rinkimu, jų pamėgimu. Nors autorius pateikė aiškia takoskyrą tarp bibliofilo ir knygos mėgėjo, tačiau vėliau šias ir kitas – knygų rinkėjo, kolekcininko – sąvokas vartojo kaip sinonimus. Profesorius pažymėjo, kad bibliofilai labai vertina retas knygas, ir jiems dar priskyrė knygų su įrašais rinkimą. Akcentuodamas, kad retumas dar nieko nepasako apie knygos mokslinę, kultūrinę, istorinę arba meninę vertę, jis įvardijo priežastis, dėl kurių knygos tampa retos: 1) knygos išleidžiamos nedideliu tiražu; 2) knygos išspausdinamos, bet neišplatintos; 3) knygos išvysta dienos šviesą, bet paskui sunaikinamos (paties autoriaus, cenzūros, gaisro); 4) egzemplioriai susidėvi nuo skaitymo [92, 10–11]. Šiuo atveju reta knyga yra suprantama kaip išlikusi nedideliu egzempliorių skaičiumi. Toliau V. Žukas pažymėjo, kad knygos renkamos dėl jų meninių ypatybių, kad leidinio estetinę vertę sudaro: knygos meno, knygos grafikos ir spaudos meno konstrukcijos sintezė. Kaip minėta, bibliofilams priskyrė

ir knygų su įrašais rinkimą, pabrėžė didelę mokslinę jų vertę. Profesorius taikyta knygų retumą lemiančių kriterijų visuma artima 1959 m. pateiktajai I. N. Rozanovo [100], tik minėtais atvejais V. Žukas knygos retumo kriterijus keitė į vertės ir tokias knygas suvokė kaip bibliofilo interesų objektą. 1986 m. straipsnyje profesorius pasikartojė, kad vieni iš galimų bibliofilo knygų rinkimo motyvų – jų retumas, dedikaciniai įrašai [94, 21]. Apibendrinamas bibliofilijos teorines įžvalgas V. Žukas pažymėjo, kad bibliofilijos akiratyje – įvairūs specialūs leidiniai, ypač bibliofiliniai (miniatiūriniai ar sunaikinti, ar mažu tiražu išleisti spaudiniai), pavieniai atskiri, ypač retesnių, knygų egzemplioriai. 1988 m. *Retų knygų ir kitų antikvarinių leidinių aukciono kataloge* išspausdintame Nojaus Feigelmano straipsnyje „Bibliofilija Lietuvoje“ bibliofilija apibrėžiama tradiciškai: kaip *retų ir vertingų knygų kolekcionavimas*, nuo senų laikų turintis svarbią reikšmę [26].

Aptarto požiūrio į bibliofiliją, kaip retų ir vertingų knygų kolekcionavimą, šalininkų aiškinimuose iš konteksto matyti, jog kalbant apie retas ir vertingas knygas visų pirma apeliuojama į senas, brangias, nedideliu egzempliorių skaičiumi išlikusias, išskirtines, ne kiekvienam, o tik aristokratijai prieinamas knygas. Patys autoriai, išskyrus S. Kirlytę ir V. Žuką, retai įvardijo, kas, jų manymu, yra reta ir vertinga knyga.

RETA KNYGA IR VERTINGA KNYGA MASINĖS BIBLIOFILIJOS KONTEKSTE

Pagrindiniu masinės bibliofilijos ir jos šalininkų interesų objektu, suprantama, tapo

bet kuri masiniam skaitytojui einamuju laikotarpiu išleidžiama knyga. 1974 m. gegužės 17 d. įsteigta Lietuvos TSR savanoriškoji knygos bičiulių draugija, buvusi pavaldi Sąjunginei savanoriškajai knygos bičiulių draugijai ir veikusi pagal pastarosios steigiamajame suvažiavime tų pačių metų spalio 3 d. priimtus įstatus, atstovavo masinei bibliofilijai ir vienais svarbiausių savo tikslų laikė šiuos: 1) *propaguoti darbo žmonėms knygą <...>, prisidėti prie politinių, mokslo ir technikos žinių platinimo; ugdyti pamėgimą skaityti ir norą pažinti knygų pasaulio lobyną, aktyviai veikti skaitytojų skonio formavimąsi, kelti skaitymo kultūrą; 2) remiantis sistemingu skaitytojų paklausos studijavimu, bendradarbiauti, tobulinant literatūros leidybą ir platinimą* [72, 3–4]. Sąvokos *reta knyga* ir *vertinga knyga* čia įgavo kitus vartojimo aspektus. Masinės bibliofilijos kontekste sąvoką *reta knyga* atitiko ar keitė sąvokos *deficitinė knyga*, *knygų deficitas*, *knygų badas*, *knygų alkis*, o sąvoką *vertinga knyga* – dažniausiai *nauja knyga*, klasika tapusi ar tiesiog skaitytojo poreikius tenkinanti literatūra. Šios sąvokos įsitvirtino maždaug nuo aštuntojo dešimtmečio vidurio ir neprarado savo aktualumo iki pat devintojo dešimtmečio pabaigos. Jų atsiradimą lėmė nepatenkinta daugelio knygų paklausa.

Minėtais dešimtmečiais spaudoje ėmė rasti vis daugiau svarstymų apie tai, kad nors knygų tiražai nuolat auga, *badas* didėja. Remiantis knygų leidybos Lietuvoje 1945–1989 m. statistika matyti, kad nuo šeštojo dešimtmečio⁹ išleidžiamų knygų

skaičius ėmė sparčiai didėti ir ypač šoktelėjo devintajame dešimtmetyje: 1945 m. buvo išleistos 228, 1950 m. – 1073, 1955 m. – 1852, 1960 m. – 2206, 1985 m. – 2815, 1989 m. – 2686 knygos [79]. Palyginti su tarpukario Lietuva, sovietmečiu smarkiai išaugo ir knygų tiražai: vidutinis vieno „Minties“ leidyklos leidinio tiražas buvo 12 600, „Mokslo“ – 12 500, „Vagos“ – 24 000 (grožinės knygos – apie 32 000), „Vyturio“ – 37 000 egzempliorių [81]. Tačiau net tokie dideli knygų leidybos mastai nepatenkino jų, ypač grožinės literatūros, paklausos. Žymus to meto bibliofilas Petras Jakštas teigė, kad, dar prieš kelerius metus, norint įsigyti bet kurią knygą, nekildavo jokių sunkumų. Padėtis pasikeitusi: ir tų leidinių, kurių išleidžiama po keliasdešimt tūkstančių egzempliorių, nelengva gauti, nes jie išperkami per kelias valandas. Anot jo, anksčiau buvo aktualu, kaip greičiau išplatinti knygas, o dabar – kaip patenkinti knygų pirkėjų poreikius. P. Jakšto nuomone, *kasdien daugėja inteligentų, gerėja gyventojų ekonominė padėtis, žmonės nebeapsitenkina vien tik duona, bet stengiasi patenkinti ir savo dvasinius poreikius. Todėl knygos mėgėjų vis daugėja ir ne be pagrindo jau kalbama apie knygų badą* [30]. Netylant diskusijoms apie *knygų badą*, pabrėžta, kad *reikėtų kalbėti ne apie badą nusipirkti, o apie badą perskaityti*, t. y. nupirkta knyga ne visada perskaitoma, o perskaityti knygą galima ir jos nenusipirkus [51, 38]. Imti kritikuoti tie (*snobai, mies-*

⁹ 1950 m. pabaigoje–1960 m. pradžioje pasaulis išgyveno *informacijos sprogimo*, ar *knygų pasau-*

lio revoliucijos – taip buvo vadinamas staigus kiekybinis mokslinių publikacijų, o vėliau ir visos spausdintinės produkcijos augimas – amžių.

čionys), kurie perka knygas, bet jų neskaito, nes dėl jų knygų negauna tie, kuriems jos iš tiesų būtinos. Taip radosi neigiamo atspalvio formuluotės: *mada pirkti knygas ir įsigyti knygą – prestižas*. Mykolo Sluckio teigimu, *nemaža dalis vertingų, įvairių profesijų atstovams, o ypač studentijai reikalingų leidinių nusėda miesčioniškose gūžtose, tarp kriošto, porceliano ir išsiuvinėtų pagalvėlių* [76, 39]. Suvokta, kad *knygų badas* – tai sudėtinga problema, kuri priklauso nuo daugelio veiksnių. Vyravo dvi pagrindinės nuomonės: vieni teigė, kad šį reiškinį lėmė pakilęs krašto kultūros lygis ir žmonių kultūrinis išprusimas, kiti – snobizmas. Prie objektyvių veiksnių skirtas popieriaus stygius, maža knygų kaina. Kaip vienas iš pagrindinių žmoniškųjų veiksnių įvardytas menkas skaitytojų bibliografinis išprusimas, t. y. didžiausią paklausą turėdavo knygos, gulinčios knygynų vitrinose ar specialiuose bibliotekų stenduose po užrašu *Naujienos*, o senesnės knygos būdavo primirštos. G. Raguotienės teigimu, knygos *prestižas menkėja, kai skaitymo balanse persveria ne klasika, o vidutiniški kūriniai* – naujienos [65, 51]. 1986 m. „Kultūros barų“ surengtame pokalbyje prie apskritojo stalo taip pat buvo išdėstyta nuomonė, kad literatūriniu požiūriu gera knyga ne visada turi didelę paklausą, o paklausios knygos ne visada yra geros knygos [52, 44]. 1978 metų duomenimis, Lietuvos bibliotekose (įskaitant Knygų rūmus, mokslines ir kitas) buvo sukaupta daugiau kaip 82 mln. knygų, o jų apyvarta tebuvo tik 47 mln. per metus [51, 38]. Taigi, nors fondų judėjimas buvo labai

menkas, tačiau *knygų badas* bibliotekose taip pat buvo jaučiamas, nes jis persikeldavo iš knygynų, ir šitaip nebūtinai vertinga knyga išpopuliarėdavo. Buvo pažeista ir viešųjų bei asmeninių bibliotekų fondų papildymo pusiausvyra: manyta, kad 1984 m. asmeninėse bibliotekose buvo sukaupta apie 400 mln., valstybinėse – apie 61 mln. knygų [65, 52]. Kitas veiksnys – lektūros poreikių teminio kryptingumo kaita, t. y. išaugo domėjimasis ne tik grožine, bet ir etine, estetinė, mokslinė, mokslo populiarinimo, informacinė, filosofinė, politinė, memuarinė literatūra ir meno leidiniais. Daugėjant išsimokslinusių žmonių, skaitymas tapo ne tik estetiniu išgyvenimu ar pramoga, bet ir darbo, mokymosi, savišvietos priemone [85, 3].

Knygų paklausą iš dalies turėjo padėti tenkinti knygų mainų, įtraukiant ir asmeninius knygos bičiulių knygų rinkinius, skatinimas, antikvarinių ir bukinistinių knygų prekyba bei nuo 1987 m. pradėti organizuoti tokių knygų aukcionai, kai Sovietų Sąjungos vadovu tapo Michailas Gorbačiovas. 1986 m. pradžioje vykusiame Sovietų Sąjungos komunistų partijos XXVII suvažiavime buvo atkreiptas dėmesys į kultūrinio gyvenimo stagnaciją. Tuomet buvo iškelti reikalavimai išplėsti kūrybinės laisvės ribas ir atsisakyti ideologinės cenzūros. Apskritai kultūrinio gyvenimo laisvėjimo ženklai tapo ryškesni 1987 m., kai buvo įsteigtas Kultūros fondas, ėmė kurtis įvairios neformalios organizacijos, besirūpinančios kultūros ir istorijos paminklų apsauga, diskusijų klubai [82, 558]. Knygos iš bibliotekų specialiųjų fondų pradėtos gražinti į bendruosius. Kaip pažymima aukcionų kataloguose, aukcio-

nas – nauja darbo (prekybos) su *retais* ar *unikaliais* leidiniais forma, padedanti geriau patenkinti *retų* knygų paklausą ir įtraukianti į knygų prekybos apyvartą naujas įdomias knygas. Į aukcionus buvo priimamos *retos*, *unikalios* knygos lietuvių ir kitomis užsienio kalbomis, turinčios ypatingą meninę ir kultūrinę vertę. Aukcionų kataloguose skirtingai nurodytos į aukcionus priimamų knygų chronologinės ribos, tiksliau, jų pabaigos data: pavyzdžiui, į pirmąjį Vilniaus knygų aukcioną buvo priimamos knygos, išleistos iki 1940 m., į antrąjį ir ketvirtąjį – iki 1941 m., į trečiąjį Kauno – iki 1947 m., į Klaipėdos – iki 1961 m. (1988 m.) ir iki 1976 m. (1989 m.). Aukcionų kataloguose vyrauja tarpukariu Lietuvoje išleistos knygos. Įdomu, kad šalia kai kurių jų randame priedašus *retas leidinys* ar *labai retas leidinys*, ar *unikalus leidinys* (pavyzdžiui, XXVII knygos mėgėjų draugijos 1937 m. išleista lietuvių liaudies pasaka *Gulbė karaliaus pati* su V. Petravičiaus linoraiziniiais, 1937 m. Paryžiaus tarptautinėje meno ir technikos parodoje apdovanota didžiuoju prizu). Tokie priedašai taip pat liudijo kultūros politikos pokyčius sovietinėje Lietuvoje. Jų daugiausia aptinkame *Retų knygų ir kitų antikvarinių leidinių aukciono kataloge* (Kaunas, 1988). Būtent tarpukariu, apskritai XX a. pirmojoje pusėje išleisti leidiniai sudarė didžiąją bibliotekose sovietmečiu įkurtų specialaus saugojimo literatūros fondų dalį. Kreipimesi į knygų gerbėjus ir aukciono organizavimo sąlygose pažymima, jog aukciono tikslai – jo dalyvius ir svečius plačiau supažindinti su *senąja lietuviška knyga*; iš dalies patenkinti

retų knygų paklausą; *surasti retus ir vertingus leidinius, supažindinti su jais visuomenę, praturtinti asmenines bei įstaigų bibliotekas* [70, 3, 5]. Atrodo, kad leidinių retumas nustatytas atsižvelgiant į žinomą jų išlikusių egzempliorių skaičių ir vertę didinančius požymius: *didžioji dalis šiam aukcionui pateikiamų leidinių yra ne vieninteliai egzemplioriai kolekcionierių bibliotekose, todėl čia unikumų ne per daugiausia* [70, 3].

Išaugusią knygų paklausą lydėjo ne tik *knygų badas*, bet ir kitos su tuo susijusios problemos. Tuo metu Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubui pirmininkavęs V. Žukas pažymėjo, kad daug knygų superka tie, kuriems jos nėra būtinos, o specialistai jų negauna, kad įsigyti reikalingą knygą darosi problemiška [16]. Nors knygų pirkimą profesorius vertino kaip teigiamą visuomenės gyvenimo reiškinį, tačiau pabrėžė, jog komplektuojant asmenines bibliotekas stokojama nuovokos, sistemos, kad knygos perkamos neturint aiškesnio plano, nesvarstant, ar įsigytoji knyga kada nors bus reikalinga jos savininkui, kiek ja galės pasinaudoti profesiniam, visuomeniniam darbui arba kultūriniam išprusimui didinti. V. Žukas teigė, kad nėra suformuota aiškių rinkimo kriterijų, nuovokos, kokia turi būti knygos mėgėjo biblioteka, ką joje reikia kaupti ir ko atsisakyti, todėl Lietuvos TSR savanoriškosios knygos bičiulių draugijos uždavinys, anot jo, yra suteikti knygų kolekcionavimui gilesnę prasmę, sistemą, įdiegti mintį, kad svarbiau turėti gerai parinktų, profesiją ir polinkius atitinkančių 200–300 knygų negu tūkstantį atsitiktinių leidinių.

Žvelgiant iš šios pozicijos, retomis knygomis buvo laikomos gyvenamuojų metu išleidžiamos knygos, vadinamosios *naujienos*. Pastarųjų retumas buvo nulemtas akivaizdžiai išaugusios jų paklausos, o vertė nusakoma pagal knygos vartotojo ir jos turinio atitikmens laipsnį.

POŽIŪRIS: SENA KNYGA – TAI RETA IR VERTINGA KNYGA

Bibliografai, bibliotekininkai ir knygotyrininkai pradėjo intensyviai vartoti sąvokas *seną knygą*, *retą knygą* ir *vertingą knygą*, kai Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto ir Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1960 m. vasario 18 d. nutarimu „Dėl bibliotekų darbo būklės Lietuvos TSR ir dėl priemonių jam pagerinti“ Lietuvos TSR Knygų rūmai ir didžiosios bibliotekos buvo įpareigosotos parengti ir išleisti ikisovietinio Lietuvos laikotarpio nacionalinę bibliografiją, aprėpiančią visus spaudinius nuo seniausių laikų iki 1940 m. [56, 7]. Čia galima išskirti dvi pagrindines nagrinėjamų sąvokų vartojimo sferas: 1) bibliografijos rengėjų pasitarimuose, posėdžiuose ar susirinkimuose keliant tiesioginius, su praktine ir metodine veikla susijusius klausimus, aktyviai diskutuota retrospektyviosios bibliografijos *Knygos lietuvių kalba* periodizavimo, taigi ir senosios bei naujosios knygos ribos, klausimu, ir 2) bibliografijos rengėjams ir kitiems asmenims spaudoje skelbiant straipsnius apie turimus ar surastus retus, senus įdomesnius leidinius ar vykdytas jų paieškų ekspedicijas.

Nacionalinės bibliografijos rengėjams vienu aktualiausių to meto klausimų tapo

retrospektyviosios bibliografijos *Knygos lietuvių kalba* periodizavimas. Kaip rodo išlikusi archyvinė medžiaga, šiuo klausimu aktyviai diskutuota 1959–1963 m. vykusiuose Nacionalinės bibliografijos redakcinės kolegijos ir išplėstiniuose posėdžiuose, pasitarimuose bei susirinkimuose (žr. priedą). Bibliografijos rengėjai gausiai susirašinėjo su įvairių šalių mokslinėmis bibliotekomis, muziejais ir kitomis įstaigomis bei asmenimis bibliografijos rengimo metodikos ir kitais klausimais, todėl jų argumentai bibliografijos periodizavimo klausimu dažniausiai buvo grindžiami remiantis vienos ar kitos šalies patirtimi. Diskusijos rutuliojosi dviem pagrindinėmis kryptimis: vieni siūlė bibliografijos periodizaciją grįsti visuomeninių ir ekonominių formacijų kaita, nulemta politinių pervartų, antri – lietuviškosios spaudos istorijos specifika. Knygų rūmų direktoriaus A. Ulpio manymu, bibliografiją vertėtų sudaryti šimtmečiais, t. y. iki 1800 m., XIX amžius ir XX amžius (iki 1940 m.). Mums aktualiausias senosios ir naujosios knygos ribos klausimas. *Senosios retosios lietuviškos knygos* epochos pabaigos riba siūlyti šie metai: 1) 1800 m., 2) 1825 m., 3) 1861 m. ir 4) 1863 m. Dar 1947 m. išleistame pirmosios lietuviškos knygos 400 metų sukakčiai paminėti skirtame straipsnių rinkinyje *Senoji lietuviška knyga* straipsnio „Senųjų lietuviškų knygų spaustuvės“ autorius V. Abramavičius pažymėjo, kad senaisiais spaudiniais vadinami įvairiomis kalbomis išleisti leidiniai iki 1799 m., o vėliau išleisti – naujaisiais leidiniais [17, 321]. Tačiau, anot jo, tokia riba nėra visai tinkama lietuviškoms kny-

goms, todėl ją siūlė nukelti bent iki XIX a. vidurio. V. Abramavičiaus pateikta apžvalga apie senuosius spaustuvinius ir jų spaus-tuves minėtame straipsnyje baigėsi 1864 metais. N. Feigelmanas 1959 m. sudarė bibliografijos rodyklę *Senoji lietuviška knyga Vilniaus universitete*, į kurią įtraukė leidinius iki 1800 m. imtinai [74]. Jau daug vėliau, 1970 m., V. Žukas straipsnyje „Senos lietuviškos knygos Lenkijos bibliotekose“ *senąja lietuvių spauda* arba *senomis lietuviškomis knygomis* įvardijo leidinius, išleistus 1547–1800 m. [93]. Tokį jo sprendimą greičiausiai lėmė lenkų patirtis, t. y. pats V. Žukas dar 1960 m. balandžio 15 d. pasitarime nacionalinės bibliografijos sudarymo klausimais ir minėtame straipsnyje užsiminė apie Lenkijos nacionalinės bibliotekos senųjų Lenkijos spaudinių (iki 1800 m.) suvestinį katalogą. Be to, profesoriaus nuomonę galėjo paveikti ir jo gerai pažinti Vaclovo Biržiškos darbai, ypač pastarojo parengta *Lietuvių bibliografijos* pirmoji dalis, aprėpianti XVI–XVIII a. Aptardamas 1969 m. Lenkijos bibliotekose surastus XVI–XVIII a. spaudinių egzempliorius, neužregistruotus *Lietuvos TSR bibliografijoje*, taip pat bibliografijoje pažymėtus, bet kuriuo nors atžvilgiu kultūros istorijai įdomius egzempliorius, apie XIX a. pirmųjų šešių dešimtmečių (iki 1861 m.) spaudinius V. Žukas tik pažymėjo, kad Lenkijos bibliotekose jų yra išlikusių gerokai daugiau. Anot profesoriaus, jų kultūrinė-istorinė ir bibliografinė reikšmė yra mažesnė, nes daug to meto leidinių išliko Lietuvos, Rygos, Leningrado ir kitose bibliotekose. Jos nėra nurodomos ir *Lietuvos TSR bibliografijoje*.

Vadinasi, senos knygos (1547–1800) yra retos, t. y. jų išlikę nedaug egzempliorių, todėl jų kultūrinė-istorinė ir bibliografinė reikšmė vien dėl to jau yra didesnė. Bibliografė Dalia Gargasaitė V. Žuko surastas lietuviškas knygas, išleistas iki 1800 m., taip pat yra įvardijusi senosiomis, o XIX a. knygas – tiesiog *radiniais* [27]. 1960 m. balandžio 14 d. vykusiame Nacionalinės bibliografijos redakcinės kolegijos posėdyje Stasys Brašiškis pažymėjo, kad 1800 ar 1825 metų riba nėra tokia reikšminga, kad ja reikėtų baigti pirmąjį laikotarpį [11, 17]. Anot jo, būtų daug racionaliau pirmuoju laikotarpiu apimti feodalizmo metą, šį pratęsiant iki spaudos draudimo (iki 1864 m.). 1825 metai buvo tarp pasiūlytųjų, nes anot A. Ulpio, jie žymi rusų *senosios retosios* knygos pabaigą [5, 12]. Tačiau vis dėlto daugiausia svarstymų būta, ar riba pasirinkti 1861, ar 1863 metus.

Posėdžių, pasitarimų ir susirinkimų diskusijų apibendrinimus ir nuomonių pastovumą ar kaitą atspindi Lietuvos TSR nacionalinės bibliografijos nuostatų projektai. Iš viso jų pavyko rasti tris. Pirmajame buvo numatyta, jog visa spauda bus registruojama taip: 1) iki 1800 m., 2) 1801–1900 (1904) m., 3) 1901 (1904)–1940 m. [7]; antrajame: 1) iki 1861 (1825?) m., 2) 1861 (1825?)–1917 m., 3) 1918–1940 m. [9]; trečiajame: 1) feodalizmo laikotarpis (iki 1861 m.), 2) kapitalizmo laikotarpis (1861–1940 m.) arba¹⁰ 1) iki 1800 m., 2) 1801–1900 m., 3) 1901–1940 m. [10]. 1960 m. birželio 28 d. Lietuvos TSR kultū-

¹⁰ Ši periodizacija perbraukta.

ros ministro J. Banaičio patvirtintuose nuostatuose pažymima, jog spauda bus registruojama dviem laikotarpiais: 1) feodalizmo (iki 1861 m.) ir 2) kapitalizmo (1861–1940 m.) [8]. Tačiau prie šio klausimo vėl buvo grįžta 1963 m. vasario 6 dieną. A. Ulpis Nacionalinės bibliografijos redakcinės kolegijos posėdyje pažymėjo, kad reikia patikslinti feodalizmo laikotarpio pabaigą žyminčius metus (1861 ar 1863 m.) [13, 13]. Tuomet buvo išdėstyta įvairių nuomonių ir argumentų bei nutarta pasirinkti 1863 metus [13, 15]. Kaip klostėsi tolesnis šio klausimo sprendimas, rasti šaltinių nepavyko. Tačiau, kaip žinoma, retrospektyviosios bibliografijos *Knygos lietuvių kalba* pirmasis tomas (1969) aprėpia 1547–1861 metų, antrasis (2 knygos; 1985, 1988) – 1862–1904 metų spaudinius. Veikalo pirmajame tome, aptariant sudarymo principus ir metodus, apie bibliografijos periodizavimo pagrįstumą nekalbama, apsiribojama *feodalizmo laikotarpiu* aptarimu ir pažymima, kad pirmajame tome suregistruotos knygos *imtina iki 1861 m.* [56, 38]. Taigi senosios knygos epochos pabaigą žyminčia riba tapo 1861 metai, sovietų ideologų sieti su carinės Rusijos tais metais paskelbtu manifestu apie baudžiavos panaikinimą. Tai buvo sovietinei valdžiai palankus ir jos primestas politinis sprendimas. 1861 m. buvo panaikinta baudžiava, kas liudijo Rusijos pažangumą. 1863–1864-ieji – sukilimo, pasipriešinimo carinei Rusijai metai, tad jų minėjimas buvo vengtinas. Pasak D. Kauno, iš tikro minėtasis aktas Lietuvos kultūrai ir mokslui iš karto poveikio neturėjo, radikalių permainių sukėlė būtent

Lietuvą ir Lenkiją apėmęs 1863–1864 metų sukilimas [40, 368].

Retrospektyviosios bibliografijos rengimas turėjo atgarsį ir spaudoje. Dar 1960 m. balandžio 14 d. vykusiame Nacionalinės bibliografijos redakcinės kolegijos posėdyje Juozas Rimantas pasiūlė *parengti atsišaukimą į visuomenę nacionalinės bibliografijos sudarymo klausimu, kviečiant visas kitas organizacijas ir privačius asmenis informuoti Knygų rūmus apie jų turimus retus spaudinius bei rankraščius, kurie galėtų rūpėti nacionalinei bibliografijai* [11, 21], o tų pačių metų rugsėjo 16 d. toks tekstas jau buvo parengtas [1] ir išspausdintas žurnaluose bei laikraščiuose. Yra išlikusi ir Knygų rūmų susirašinėjimo 1960–1961 m. su įvairiais asmenimis retų ir senų knygų supirkimo klausimais byla [3]. Kaip rodo jos turinys, žmonės nebuvo abejingi atsišaukimui – sulaukta nemažai laiškų, informuojančių apie turimus ar surastus retus, senus leidinius. Kai kurie jų Knygų rūmams buvo net dovanojami. Antai A. Ulpis 1961 m. raštu kreipėsi į Lietuvos TSR Kultūros ministerijos bibliotekų skyriaus viršininką V. Bernetėną su rekomendacija apdovanoti Kauno miesto IV vidurinės mokyklos IX klasės moksleivį Raimundą Vitkų, kuris *perdavė LTSR Knygų rūmams 12 vertingų ir retų XVIII–XIX a. knygų. Po kiek laiko minėtas talkininkas atsiuntė dar vieną, pas jį ir jo draugus esančių retų knygų sąrašą* [15]. Šis A. Ulpio prašymas buvo patenkintas ir moksleivis buvo apdovanotas Knygos bičiulio ženkleliu [6]. 1972 m. Š. Kurliandčikas straipsnelyje „Ieškokime senų spaudinių“

pažymėjo, kad *senus vertingus spaudinius neišmanantys žmonės sunaikina, sudegina*, todėl bibliotekininkų pareiga, anot jo, *išaiškinti žmonėms, kad senų spaudinių nenaikintų, o už tam tikrą atlyginimą parduotų Knygų rūmams, mokslinėms bibliotekoms arba antikvariatams. Bibliotekininkus už retų spaudinių suradimą reikėtų premijuoti* [55]. 1973 m. laikraštyje „Literatūra ir menas“ randame žinutę apie tai, kad Vilniaus universiteto bibliotekininkystės specialybės studentas Domas Kaunas Knygų rūmams pranešė apie *ligi šiol nežinomą, jokiuose šaltiniuose nepaminėtą seną lietuvišką knygą – Rytprūsioje išspausdintą 1827 metų leidinį „Nusidavimas apie kentėjimą“* [88]. 1978 m. žurnale „Bibliotekų darbas“ rašoma, kad Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto grupė Knygotyros būrelio narių lankėsi Knygų rūmuose, kuriuose pamatė *senų vertingų knygų, išpuoštų dramblio kaulu, apkaustytų metalu, išdabintų puošniais savininkų ekslibrisais* ir darbuotojų buvo pakviesti *prisidėti prie „Lietuvos TSR bibliografijos“ ruošimo [=rengimo] – privačiose kolekcijose, senelių skryniose ieškoti retų spaudinių ir apie tai informuoti leidinio rengėjus* [31]. Taigi spaudoje publikuotus straipsnius ir informacinio pobūdžio pranešimus, žinutes galima skirti į dvi pagrindines grupes: 1) pačių bibliografijos rengėjų [27; 32–33; 55; 71; 89] ir 2) bibliografijos talkininkų, kurių, be V. Žuko [93], pagrindinis buvo D. Kaunas [34–36; 39; 41–43; 45]. Iš jų galima spręsti apie sąvokų *reta knyga, vertinga knyga* ir *seną knygą* vartojimo ypatumus bei daryti tam tikrus apibendrinimus. Visų pirma reikėtų pažymėti, kad visos trys sąvokos

dažnai vartotos kaip sinonimai. Tačiau prieš sąvokas *reta knyga* ir *vertinga knyga* labai dažnai aptinkame ir epitetą *seną*. Galima daryti prielaidą, kad vyravo požiūris, jog jei knyga sena, vadinasi, ji jau savaime yra *reta* ir *vertinga*. Antra, *reta knyga* ar labai *reta knyga*, ar retenybe paprastai įvardyta ta, kuri iki tol bibliografų nebuvo surasta ir aprašyta remiantis kitais šaltiniais. Trečia, knygos retumas įprastai sietas su jos išlikusių egzempliorių skaičiumi, kartais ir su kuriuo nors atžvilgiu kultūros istorijai įdomiomis jos ypatybėmis. Ketvirta, surasti iki tol bibliografų visiškai nežinoti ir jokiuose bibliografiniuose leidiniuose neužregistruoti arba išlikę vieninteliu egzemplioriumi leidiniai buvo vadinami unikumais, unikaliais leidiniais, rečiausiais leidiniais, retenybėmis, bibliografinėmis retenybėmis, unikaliomis bibliografinėmis retenybėmis. Be to, unikumu laikytas ir leidinys, išsiskiriantis savo meniniu ir poligrafiniu atlikimu, kitomis jam funkcionuojant atsiradusiomis ypatybėmis, turinčiomis išliekamąją vertę. Antai D. Kaunas straipsnyje „Klaipėdos unikumai“, aptardamas H. Holco ir M. Šerniaus spaudos darbą, pažymėjo, kad *leidinys „Šešios knygos“ dėl savo poligrafinio lygio yra unikalus ir neturintis sau pavyzdžio visoje XIX a. Mažosios Lietuvos spaudos istorijoje* [39]. Penkta, buvo suvokti ir tokie retos knygos kriterijai kaip tam tikrų veikalų pirmosios laidos [53; 61] ir pirmosios atskiru leidiniu išleistos knygos [69].

Greta bibliografijos rengėjų ir jos talkininkų paskelbtų straipsnių radosi ir bibliotekininkų praktikų darbo rezultatų apžvalgu.

Jie paprastai pasidalydavo mintimis apie tvarkomuose bibliotekų fonduose surastus senus ar iki tol nežinotus spaudinius. Ne mažai rašyta apie inkunabulus, paleotipus, aldus, plantenus, elzevyrus, kurie įvardyti kaip *yparingai retos knygos* [18, 16]. Suvokta jų kultūrinė vertė. Kalbant apie knygos vertę, ne kartą pabrėžta, kad ją sudaro ne vien turinys, bet ir ekslibrisai, dedikacijos ir kiti įrašai, palikti knygoje [60; 77]. Spaudinių retumą lemia tam tikri jų požymiai: autorius, leidimo metai ir vieta, dailininkas, tiražas, įrišimas ir kitos ypatybės [78, 44].

IŠVADOS

Aptartos pozicijos leidžia formuluoti tam tikras išvadas. Pabrėžtina, jog sovietmečiu Lietuvoje sąvokos *reta knyga*, *vertinga knyga* ir *sena knyga* nebuvo analizuojamos teoriniu lygmeniu. Praktikoje jos buvo artimai susijusios ir neretai vartotos kaip sinonimai arba senąją knygą kartu įvardijant ir kaip retą ar vertingą. Tokiu atveju sąvoka *sena knyga* tapdavo talpesnė už kitas dvi. Iš retrospektyviosios nacionalinės bibliografijos rengėjų siūlytų *senosios retosios lietuviškos knygos* epochos pabaigą žyminčių metų (1800, 1825, 1861 ir 1863 m.) pasirinkti 1861-ieji, sieti

NUORODOS

Nepublikuoti šaltiniai

1. *Į talką Lietuvos TSR nacionalinei bibliografijai* [mašinėraštis]. Vilnius, 1960 m. rugsėjo 16 d. LNB RKRSBA, f. 1, ap. 1, b. 360, lap. 49–52.

2. *Lietuvos knygos bičiulių draugijos pirmojo steigiamojo suvažiavimo stenograma* [mašinėraštis].

su carinės Rusijos tais metais paskelbtu manifestu apie baudžiamos panaikinimą. Senųjų lietuviškų spaudinių klasifikacija netaikyta, todėl bibliografijos rengėjų ir jos talkininkų vartosenoje tokios sąvokos kaip *retenybė* ar *labai reta knyga*, šiandien žyminčios senojo leidinio tam tikrą išlikusių egzempliorių skaičių, veikia vartotos kaip termino *reta knyga* sinonimai. Tik aišku, kad išlikęs vienu egzemplioriumi spaudos leidinys, t. y. iki tol bibliografų nežinotas ir jokiuose bibliografiniuose leidiniuose neužregistruotas, – tai *unikumas*. Tyrimas parodė, kad knygos retumas dažniausiai buvo sietas su jos išlikusių ar žinotų egzempliorių skaičiumi, tačiau suvokta, kad retos knygos vertę didina ir jos išorinių bei vidinių elementų tam tikros ypatybės, atsiradusios jai funkcionuojant visuomenėje. Lietuviškosios bibliofilijos sampratoje, ją suvokiant kaip retų ir vertingų knygų kolekcionavimą, *reta knyga* ir *vertinga knyga* visų pirma tapatintos su senąja, taigi kartu ir brangia knyga, o žvelgiant iš masinės bibliofilijos šalininkų pozicijos, sąvokomis *reta knyga* ir *vertinga knyga* žymėtos gyvenamojo meto knygos, dažniausiai dėl jų, vadinamųjų *naujienuų*, didelės paklausos tapusios *deficitinėmis knygomis*.

tis]. Vilnius, 1974. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), F306–1, lap. 64.

3. Lietuvos TSR Knygų rūmai. Ikitarybinės spaudos retrospektyvinės bibliografijos skyrius. *Susirašinėjimas su Lietuvos TSR mokslinėmis bibliotekomis, muziejais ir kitomis įstaigomis bei*

asmenimis retų ir senų knygų supirkimo, bibliografinės medžiagos rinkimo ir kitais klausimais [rankraščiai, mašiniškai]. 1960 m. rugsėjo 22 d.–1961 m. rugsėjo 13 d. LNB RKRSBA, f. 1, ap. 1, b. 364, 105 lap.

4. Lietuvos TSR Knygų rūmų nacionalinės bibliografijos redakcijos darbuotojų gamybinio pasitarimo, įvykusio 1959 m. lapkričio 18 d., protokolas Nr. 2 [mašiniškai]. LNB RKRSBA, f. 1, ap. 1, b. 333, lap. 1–7.

5. Lietuvos TSR Knygų rūmų Nacionalinės bibliografijos redakcijos gamybinio susirinkimo, įvykusio 1960 m. kovo mėn. 19 d., protokolas Nr. 1 [mašiniškai]. LNB RKRSBA, f. 1, ap. 1, b. 333, lap. 8–13.

6. Lietuvos TSR Kultūros ministro įsakymas Nr. 243 [mašiniškai]. Vilnius, 1961 m. kovo 15 d. LNB RKRSBA, f. 1, ap. 1, b. 364, lap. 45.

7. Lietuvos TSR nacionalinės bibliografijos (iki 1940 m.) nuostatai. [Priešas ranka: Projektas. 1-asis variantas] [mašiniškai]. LNB RKRSBA, f. 1, ap. 1, b. 360, lap. 2.

8. Lietuvos TSR nacionalinės bibliografijos nuostatai. Patvirtinti Lietuvos TSR Kultūros ministro J. Banaičio 1960 m. birželio mėn. 28 d. [mašiniškai]. LNB RKRSBA, f. 1, ap. 1, b. 360, lap. 55.

9. Lietuvos TSR nacionalinės bibliografijos nuostatai. [Priešas ranka: Projektas. 2-asis variantas] [mašiniškai]. LNB RKRSBA, f. 1, ap. 1, b. 360, lap. 36.

10. Lietuvos TSR nacionalinės bibliografijos nuostatai. [Priešas ranka: Projektas. 3-iasis variantas] [mašiniškai]. LNB RKRSBA, f. 1, ap. 1, b. 360, lap. 29.

11. Lietuvos TSR Nacionalinės bibliografijos redakcinės kolegijos posėdžio, įvykusio 1960 m. balandžio 14 d. Lietuvos TSR Knygų rūmuose, protokolas Nr. 1 [mašiniškai]. LNB RKRSBA, f. 1, ap. 1, b. 333, lap. 14–21.

12. Lietuvos TSR nacionalinės bibliografijos redakcinės kolegijos posėdžio protokolas Nr. 2 [mašiniškai]. Vilnius, 1960 m. gegužės 27 d. LNB RKRSBA, f. 1, ap. 1, b. 333, lap. 91–101.

13. Lietuvos TSR nacionalinės bibliografijos redakcinės kolegijos posėdžio protokolas Nr. 1 [mašiniškai]. Vilnius, 1963 m. vasario 6 d. LNB RKRSBA, f. 1, ap. 1, b. 435, lap. 7–19.

14. Pasitarimo Lietuvos TSR nacionalinės bibliografijos sudarymo klausimais protokolas [mašiniškai]. Vilnius, 1960 m. balandžio 15 d. LNB RKRSBA, f. 1, ap. 1, b. 333, lap. 30–54.

15. ULPIS, A. Raštas LTSR Kultūros ministerijos bibliotekų skyriaus viršininkui drg. V. Bernotėnui [mašiniškai]. 1961 m. vasario 2 d. LNB RKRSBA, f. 1, ap. 1, b. 364, lap. 44.

16. ŽUKAS, Vladas. [Pranešimo tezės] [rankraščiai]. B. m. VUB RS, F141–1079, lap. 1–2.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

17. ABRAMAVIČIUS, V. Senujų lietuviškų knygų spaustuvės. Iš *Senoji lietuviška knyga*: pirmosios lietuviškos knygos 400 metų išleidimo sukačiai paminėti. Kaunas, [1947], p. 321–338.

18. BERNOTĖNAS, V. Senos, įdomios, vertingos. *Bibliotekų darbas*, 1968, nr. 8, p. 14–16.

19. BERRY, John W. Acculturation: Living successfully in two cultures. *International Journal of Intercultural Relations* [interaktyvus]. 2005, vol. 29, issue 6, November [žiūrėta 2011 m. vasario 5 d.], p. 679–712. Prieiga per internetą: <http://www.sciencedirect.com/science?_ob=MIimg&_imagekey=B6V7R-4H8FPV1-1-7&_cdi=5849&_user=5677593&_pii=S014717670500132X&_origin=browse&_zone=rslt_list_item&_coverDate=11%2F30%2F2005&_sk=999709993&wchp=dGLzVzz-zS kzk&md5=afb9dcb4627974df90d25ea9a4f98c05&ie=/sdarticle.pdf>.

20. Bibliofilija. Iš *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. Vilnius, 1977, t. 2, p. 132.
21. BRAZIŪNIENĖ, Alma. Lietuvių knygotyros terminijos diskusiniai klausimai: dėl sąvokos *reta knyga*. *Knygotyra*, 2010, t. 54, p. 111–128.
22. BREŽNEVAS, L. TSKP Centro komiteto ataskaitinis pranešimas Tarybų Sąjungos Komunistų partijos XXIV suvažiavimui. Iš *TSKP XXIV suvažiavimo medžiaga*. Vilnius, 1972, p. 69.
23. ČERNIAUSKAITĖ, Violeta. Knygos paveldas. Iš *Knygotyra*: vadovėlis. Vilnius, 2006, p. 272.
24. ČERNIAUSKAITĖ, Violeta. Reta XX amžiaus pradžios lietuviška knyga. *Knygotyra*, 2002, t. 38, p. 275–287.
25. Elitas. Iš *Visuotinė enciklopedija*. Vilnius, 2004, t. V, p. 473.
26. FEIGELMANAS, Nojus. Bibliofilija Lietuvoje. Iš *Retų knygų ir kitų antikvarinių leidinių aukciono katalogas*. Sudarytojas ir atsakingasis redaktorius Vidmantas Staniulis. Kaunas, 1988, p. 35.
27. GARGASAITĖ, Dalia. Retos lietuviškos knygos Torunės universitete. *Bibliotekų darbas*, 1981, nr. 12, p. 25–26.
28. GENZELIS, Bronius. *Kultūrų sąveika*. Vilnius, 1989. 198, [2] p.
29. GENZELIS, Bronius. *Lietuvos kultūros istorijos metmenys*. Kaunas, 2001. 267 p.
30. JAKŠTAS, Petras. *Knygos*. Parengė, įvado straipsnį ir paaikškinimus parašė Domas Kaunas. Vilnius, 2003, p. 144–145.
31. JOVAIŠAITĖ, E. Bibliografijos centre. *Bibliotekų darbas*, 1978, nr. 1, p. 24.
32. JURGUTIS, Vytautas. Unikali lietuviška knyga. *Bibliotekų darbas*, 1972, nr. 2, p. 35.
33. JURGUTIS, Vytautas. Dar viena Liudviko Rėzos knygelė. *Bibliotekų darbas*, 1970, nr. 4, p. 31.
34. KAUNAS, D. Antrąkart gimusios knygos. *Mokslas ir gyvenimas*, 1974, nr. 12, p. 51–52.
35. KAUNAS, D. Iš praeities spaudos puslapių. *Pergalė*, 1978, nr. 8, p. 187–190.
36. KAUNAS, D. Reti Rytų Prūsijos lietuvių leidiniai. *Bibliotekų darbas*, 1973, nr. 11, p. 34–36.
37. KAUNAS, Domas. Asmeninės bibliotekos ir jų tyrimo problemos: bibliofilo žvilgsniu. Iš *Lietuvos bibliotekų fondų istorija XX amžiuje*: teminis mokslo darbų rinkinys. Vilnius, 1994, p. 20–25.
38. KAUNAS, Domas. Bibliofilo bibliotekos katalogas. *Knygotyra*, 2002, t. 38, p. 27–46.
39. KAUNAS, Domas. Klaipėdos unikuamas. *Naujos knygos*, 1979, nr. 7, p. 38–40.
40. KAUNAS, Domas. Knygos istorijos periodizacija: senosios ir naujosios knygos riba. Iš KAUNAS, Domas. *Knygos kultūra ir kūrėjas*: istoriografiniai tyrimai ir vertinimai. Vilnius, 2009, p. 358–374.
41. KAUNAS, Domas. Knygos likimas. *Mokslas ir gyvenimas*, 1981, nr. 4, p. 39–40.
42. KAUNAS, Domas. Knygų prekybos katalogai iš Vakarų Berlyno. *Bibliotekų darbas*, 1989, nr. 8, p. 32–33.
43. KAUNAS, Domas. Knygutė „Gėrals ir sveikata“ – retenybė. *Mokslas ir gyvenimas*, 1986, nr. 1, p. 19.
44. KAUNAS, Domas. Reta knyga. Iš *Knygotyra*: enciklopedinis žodynas. Vilnius, 1997, p. 311–312.
45. KAUNAS, Domas. Reti Mažosios Lietuvos senosios spaudos pavyzdžiai. *Knygotyra*, 1978, t. 6(13), p. 159–162.
46. KIRLYTĖ, S. Knyga mūsų namuose. *Buitis*, 1977, nr. 2, p. 22–23.
47. KIRLYTĖ, Stefa. Kas praturtina visuomenę? *Naujos knygos*, 1983, nr. 10, p. 43–44.
48. KIRLYTĖ, Stefa. Namų biblioteka. *Naujos knygos*, 1980, nr. 4, p. 44–46.

49. KIRLYTĖ, Stefa. *Tavo knygos*. Vilnius, 1982. 86 p.
50. KLUMBYS, Valdemaras. *Lietuvos kultūrinio elgsenos modeliai sovietmečiu*: daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, istorija (05 H). Vilnius, 2009. 185 p.
51. „Knygų badas“ ar kultūros stoka? Tiražai auga, „badas“ didėja. *Naujos knygos*, 1978, nr. 1, p. 38–39.
52. Knygų daug, knygų stokoja: pokalbis prie apskritojo stalo. Parengė Antanas Staponkus. *Kultūros barai*, 1986, nr. 7, p. 40–45.
53. Knygų retenybės: A. N. Radiščevo „Kelionė iš Peterburgo į Maskvą“. *Naujos knygos*, 1961, nr. 1, p. 63.
54. KUNCĖ, Horstas. Bibliofilija ir socializmas. *Bibliotekų darbas*, 1970, nr. 12, p. 30–31.
55. KURLIANDČIKAS, Š. Ieškokime senų spaudinių. *Bibliotekų darbas*, 1972, nr. 4, p. 23.
56. *Lietuvos TSR bibliografija*. Serija A. Knygos lietuvių kalba. T. 1. 1547–1861. Vilnius, 1969. 728 p.
57. NAVICKIENĖ, Aušra. Knygos muziejus bibliotekoje: nuo istorijos link teorijos. Iš *Panevėžio apskrities institucinės bibliotekos*: konferencija '99, parodos. Panevėžys, 2000, p. 60–68.
58. NEKROŠIUS, Juozas. Ar tikrai mylime knyga? *Nemunas*, 1981, nr. 12, p. 4–6.
59. ORTEGA y GASSET, Jose. *Masių sukilimas*. Vilnius, 1993. 218, [2] p.
60. PAVILONIS, Z. Vertingos knygos. *Bibliotekų darbas*, 1972, nr. 1, p. 37–38.
61. Pirmosios žymių mokslininkų veikalų laidos. *Bibliotekų darbas*, 1958, nr. 1, p. 41.
62. PUTINAITĖ, Nerija. *Nenutrūkusi styga*: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje. Vilnius, 2007. 306 p.
63. PUTINAITĖ, Nerija. *Šiaurės atėnų tremtiniai*: arba Lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a. Vilnius, 2004. 239 p.
64. RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Baltos lankos, juodos avys*: (iš skaitymo elementoriaus). Vilnius, 1983. 143 p.
65. RAGUOTIENĖ, Genovaitė. Keletas svarstymų apie knyga. *Kultūros barai*, 1984, nr. 5, p. 50–53.
66. RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Šimtas knygos mįslių*: vidutiniam ir vyresniam mokykliniam amžiui. Vilnius, 1981. 462 p.
67. RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Šimtas knygos mįslių*. Vilnius, 1974. 440 p.
68. RAŠKAUSKAS, Kęstutis. Sovietinės Lietuvos inteligentija: savivokos konstravimas. *Darbai ir dienos*, 2008, t. 49, p. 95–149.
69. Retos knygos. *Naujos knygos*, 1961, nr. 2, p. 64.
70. *Retų knygų ir kitų antikvarinių leidinių aukciono katalogas*. Sudarytojas ir atsakingasis redaktorius Vidmantas Staniulis. Kaunas, 1988. 43, [4] p.
71. RIMANTAS, J. Reta knyga aplankė Vilnių: (prūsų „Enchiridionui“ 400 metų). *Bibliotekų darbas*, 1961, nr. 9, p. 28–29.
72. *Sąjunginės savanoriškos knygos bičiulių draugijos įstatai*. Vilnius, 1975. 30, [1] p.
73. SAMALAVIČIUS, Almantas. Masinė kultūra ir kultūros kritika. *Filosofija. Sociologija*, 2004, nr. 3, p. 33–38.
74. *Senoji lietuviška knyga Vilniaus universitete*: (leidinių iki 1800 m. bibliografijos rodyklė). Sudarė N. Feigelmanas. Vilnius, 1959. 130, [1].
75. SHLAPENTOKH, Vladimir. *Soviet Intellectuals and Political Power: the Post-Stalin Era*. New Jersey, 1990, p. 9–14.
76. SLUCKIS, Mykolas. Knygų badas: tikras ar perdėtas? *Naujos knygos*, 1976, nr. 5, p. 38–39.
77. SPITRYS, V. Autografuotos knygos. *Bibliotekų darbas*, 1973, nr. 10, p. 17–18.

78. SPITRYS, Viktoras. Knygrišybos šedevrai. *Naujos knygos*, 1988, nr. 11, p. 44–45.
79. STONIENĖ, Vanda. *XX amžiaus Lietuvos knyga: (1904–1990)*. Vilnius, 2000, p. 82.
80. STONIENĖ, V. Keliasdešimt knygotyros terminų. *Bibliotekų darbas*, 1969, nr. 7, p. 31–33.
81. STONIENĖ, Vanda. *Lietuvos knyga ir visuomenė: nuo spaudos draudimo iki nepriklausomybės atkūrimo (1864–1990)*. Vilnius, 2006, p. 79.
82. STREIKUS, Arūnas. Sovietų valdžios kultūros politikos pokyčiai. Iš *Lietuva, 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. ANU-ŠAUSKAS, Arvydas; ir BANIONIS, Juozas; ir BAUŽA, Česlovas... [et. al.]. Vilnius, 2005, p. 554–558.
83. ŠALŪGA, R. Kokios knygos retos? *Naujos knygos*, 1961, nr. 6, p. 44–47.
84. ŠALŪGA, R. Mums reikia draugijos. *Naujos knygos*, 1959, nr. 6, p. 70–71.
85. Taip mažai žinome apie knygą. Pokalbis parengė Birutė Mackonytė. *Literatūra ir menas*, 1979, gegužės. 5, p. 3, 12.
86. Tarybų Sąjungos Komunistų partijos programa. Iš *TSKP XXII suvažiavimo medžiaga*. Vilnius, 1962, p. 364.
87. TRUMPIS, Gintautas. *Asmeninė biblioteka – mano gyvenimo savastis*. Vilnius, 2000, p. 23–24.
88. VAINTRAUBAS, S. Nauja apie senąją knygą. *Literatūra ir menas*, 1973, rugpj. 25, p. 15.
89. VIDMANTAS, E. Reti leidiniai. *Bibliotekų darbas*, 1968, nr. 9, p. 38.
90. VLADIMIROVAS, Levas. Bibliofilija ir knygos bičiuliai. *Kultūros barai*, 1979, nr. 5, p. 49–52.
91. VLADIMIROVAS, Levas. Ką jūs veikiate laisvalaikiu? *Tarybinis studentas*, 1958, gruod. 11.
92. ŽUKAS, Vladas. *Bibliofilija praityje ir dabar*. Vilnius, 1979. 42, [3] p.
93. ŽUKAS, V. Senos lietuviškos knygos Lenkijos bibliotekose. *Bibliotekų darbas*, 1970, nr. 7, p. 18–23.
94. ŽUKAS, Vladas. Šeimos biblioteka. *Šeima*, 1986, nr. 10, p. 19–23.
95. БЕРКОВ, П. Н. *История советского библиофильства (1917–1967)*. Москва, 1971. 255, [1] с.
96. ГРИГОРЬЕВ, И. К. Терминология библиофильства. Iš *Книга и время: сборник статей*. Составитель В. А. Петрицкий. Москва, 1980, с. 54–69.
97. ЛАСУНСКИЙ, О. Г. Современное библиофильство: диалектика традиций и новаторства. *Книга: исследование и материалы*, 1982, сб. 44, с. 175–183.
98. ПЕТРИЦКИЙ, В. А.; и КАЗАНКОВ, Б. Е. Советское библиофильство 60–70-х годов: опыт историко-социологического исследования. Iš *Книга и время: сборник статей*. Составитель В. А. Петрицкий. Москва, 1980, с. 88–105.
99. ПЕТРИЦКИЙ, В. А. От составителя. Iš *Книга и время: сборник статей*. Составитель В. А. Петрицкий. Москва, 1980, с. 6–10.
100. РОЗАНОВ, И. Н. О редкой книге: (по материалам личной библиотеки автора). *Книга: исследование и материалы*, 1959, сб. 1, с. 283–300.

Priedas. NACIONALINĖS RETROSPEKTYVIOSIOS BIBLIOGRAFIJOS RENGĖJŲ
NUOMONĖS BIBLIOGRAFIJOS PERIODIZAVIMO KLAUSIMU 1959–1963 METAIS

Kalbėjusiojo vardas, pavardė	Posėdžio / pasitarimo / susirinkimo data	Siūloma retrospektyvios bibliografijos <i>Knygos lietuvių kalba</i> periodizacija	Argumentai
Juozas Rimantas	1959 11 18	Iš viso turėtų būti 5 tomai: 1. 1547–1861 (1800) m. 2. 1861 (1800)–1904 m. 3. 1904–1917 m. 4–5. 1918–1940 m.	–
Antanas Ulpis	1960 03 19	Senosios retosios lietuviškos knygos epochos pabaigą žymintys metai: 1825, 1850 ar 1861 m.?	1825-ieji metai žymi rusų senosios retosios knygos epochos pabaigą.
A. Ulpis	1960 04 14	1. Iki 1800 m. 2. XIX amžius 3. XX amžius (iki 1940 m.)	Dėl spaudos vystymosi specifikos nėra būtina bibliografijos periodizaciją grįsti socialinėmis formacijomis.
Stasys Brašiškis	1960 04 14	1. Feodalizmas (iki 1864 m.) 2. Kapitalizmas (1864–1904)	1800 ir 1825 m. riba nėra tokia reikšminga, kad ja reikėtų baigti pirmąjį laikotarpį. Daug racionaliau pirmuoju laikotarpiu apimti feodalizmo metą, šį pratęsiant iki spaudos draudimo (iki 1864 m.). Spaudos draudimas esąs specifiškas Lietuvos spaudos istorijoje ir jį reikia išskirti į pogrupį. Tai būtų pirmasis kapitalizmo epochos laikotarpis. Jis baigiasi tuo metu (1904 m.), kai spauda visuomenės gyvenime tampa vis aktualesnė ir pasiekia platesnius gyventojų sluoksnius.
Levas Vladimirovas	1960 04 14	–	Datų nustatymas yra sąlyginis dalykas. Vakaruose senųjų leidinių laikotarpis apribojamas inkunabulais ir paleotipais, o rusai jį pratęsia iki Petro Didžiojo įvestos vadinamosios graždankos. Jo manymu, reikia laikytis istorijos moksle priimtos periodizacijos.

Kalbėjusiojo vardas, pavardė	Posėdžio / pasitarimo / susirinkimo data	Siūloma retrospektyvios bibliografijos Knygos lietuvių kalba periodizacija	Argumentai
Kostas Doveika	1960 04 14	Pirmasis laikotarpis: visas feodalizmo laikotarpis	–
Romas Šarmaitis	1960 04 14	–	Siūle bibliografijos periodizaciją grįsti socialinėmis formacijomis.
Antanas Venclova	1960 04 14	–	Pabrėžė, kad nacionalinės bibliografijos periodizacijoje nereikėtų painioti dviejų principų.
Vincas Ruzgas	1960 04 15	Siūloma riba: 1864 m.	–
R. Šarmaitis	1960 04 15	1. Feodalizmas 2. Kapitalizmas 3. Socializmas	Siūle nacionalinėje bibliografijoje laikytis socialinių ekonominių formacijų, nes tokios periodizacijos laikomasi Lietuvos istorijoje, lietuvių literatūros istorijoje ir knygos istorijoje. Tokiu būdu būtų išlaikytas vienas principas ir tai padėtų istorikams, mokslui ir kultūros darbuotojams bei visiems, kurie naudosis nacionaline bibliografija.
Vladas Žukas	1960 04 15	Siūle pritarti variantui: 1547–1861 m.	–
Vytautas Jurgutis	1960 04 15	–	Nacionalinės bibliografijos medžiagą siūle skirstyti pagal socialines ekonomines formacijas.
Stasys Tomonis	1960 04 15	–	Nacionalinės bibliografijos medžiagą siūle skirstyti pagal socialines ekonomines formacijas.
Kostas Korsakas	1960 04 15	–	Medžiagos išdėstymo principai ir visa kita priklauso nuo sudaromos bibliografijos praktinės paskirties. Galimi du aspektai: mokslinis ir praktinis. Nuo to, koks yra rengiamos bibliografijos tikslas, priklausys ir visų kitų klausimų sprendimas. Sudarant bibliografijos periodizaciją, reikėtų atsižvelgti į lietuviškų knygų ir lietuviškos

Kalbėjusio- jo vardas, pavardė	Posėdžio / pasitarimo / su- sirinkimo data	Siūloma retrospektyvio- sios bibliografijos Knygos lietuvių kalba periodi- zacija	Argumentai
			spaudos istorijos specifika. Jo nuomone, spaudos draudimo laikotarpį reikėtų išskirti, nes tai yra lietuvių spaudos vystymosi specifika.
Antanas Mockus	1960 04 15	–	Priimant periodizavimo sistemą, reikia atsižvelgti į praktinius poreikius. Ypač suskirstant XIX a. medžiagą reikia galvoti, kad ji būtų kuo geriausiai pateikta ir patogiausia naudotis, todėl gal reikėtų imti ir ankstesnę nei 1861 m. datą.
A. Ulpis	1960 04 15	1. Iki 1800 m. 2. XIX amžius 3. XX amžius	Teigė susipažinęs su kituose kraštuose parengtomis bibliografijomis. Ten medžiaga dažniausiai skirstoma iki 1800 m. ir nuo 1800 iki 1940 m. Socializmo laikotarpis liaudies demokratijos šalyse išskiriamas atskirai. Rusiškos knygos suvestinis katalogas sudarytas tuo pačiu principu.
R. Šarmaitis	1960 05 27	1. Feodalizmas 2. Kapitalizmas 3. Socializmas	Siūle laikytis visuomeninių formacijų periodizacijos. Toks nacionalinės bibliografijos skirstymas padės atspindėti spaudinio klasinę paskirtį. Ryškių skirtumų tarp 1861 m. ir 1862 m. knygų nėra, tačiau tai aiški istorinė riba. Skirstymas šimtmečiais yra formalus.
A. Ulpis	1960 05 27	Siūle bibliografiją sudaryti šimtmečiais.	Visuomeninių formacijų periodizacijos taikymas bibliografijoje nėra labai tikslus. Feodalizmo ir kapitalizmo laikotarpio spaudinių atskyrimas tam tikrų metų riba nebus ryškus. Kas kita – socializmo laikotarpio spaudinys.

Kalbėjusiojo vardas, pavardė	Posėdžio / pasitarimo / susirinkimo data	Siūloma retrospektyvios bibliografijos Knygos lietuvių kalba periodizacija	Argumentai
St. Brašiškis	1963 02 06	1. Feodalizmo laikotarpis (1547–1861) 2. Kapitalizmo laikotarpis: 1862–1917 m. ir 1918–1940 m.	–
R. Šarmaitis	1963 02 06	Pritarė St. Brašiškiui, tačiau patikslino: 1. 1547–1861 m. 2. 1862–1917 m. (iki Spalio revoliucijos) 3. 1917 (lapkritis)–1940 m. (birželis)	–
J. Rimantas	1963 02 06	Sutiko su pagrindine periodizacija, tačiau siūlė feodalizmo laikotarpį užbaigti 1863 m. Atskirais tomais siūlė leisti 1547–1800 m. ir 1801–1863 m. spaudinių bibliografijas. Taip pat 1864–1917 m. laikotarpį gal dar reikėtų skelti į dvi dalis: 1864–1904 m. ir 1905–1917 m.	Pabrėžtinai siūlė atsižvelgti į spaudos specifiką.
St. Tomonis	1963 02 06	Pritarė St. Brašiškio ir R. Šarmaičio nuomonei.	Klausimas, ar pasirinkti 1861 m. ar 1863 m. ribą, nėra esminis; galimas ir vienas, ir kitas variantas. 1861–1940 m. laikotarpį siūlė laikyti vientisu, kad nereikėtų atskiro tomo skirti spaudos draudimo laikotarpiui.
L. Vladimirovas	1963 02 06	Pritarė R. Šarmaičiui, tačiau feodalizmo laikotarpį siūlė pratęsti iki 1863 m. Pirmąjį tomą (1547–1863) leisti vienu tomu, tačiau dviem atskiromis dalimis: 1547–1800 m. ir 1801–1863 m.	Bibliografiją reikėtų derinti su spaudos istorija.

Kalbėjusiojo vardas, pavardė	Posėdžio / pasitarimo / susirinkimo data	Siūloma retrospektyvios bibliografijos Knygos lietuvių kalba periodizacija	Argumentai
K. Doveika	1963 02 06	Siūle pirmojo tomo ribą pratęsti iki 1863 m.	–
A. Ulpis	1963 02 06	Pritarė 1861 (ar 1863)–1917 m. laikotarpiui. Kitas laikotarpis: 1918–1940 m.	Imant 1917 m. lapkritį būtų susiduriama su dideliais sunkumais: būtų labai sunku nustatyti, kas išėjo lapkričio mėnesį, o kas ankstesniais mėnesiais. 1940 m. birželis lengviau atskiriamas, nes keitėsi visa sistema. Tačiau ir čia būtų abejonų.
A. Venclova	1963 02 06	Pasisakė už 1863 m. feodalizmo laikotarpio ribą.	–

Lentelė sudaryta remiantis Lietuvos TSR Knygų rūmų archyvine medžiaga [4–5; 11–14].

CONCEPTION AND USAGE OF CONCEPTS
OF RARE BOOK, VALUABLE BOOK AND OLD BOOK
IN BOOK CULTURE OF SOVIET LITHUANIA

INGA LIEPAITĖ

Abstract

The aim of the study was to ascertain how the concepts of *rare book*, *valuable book* and *old book* functioned in the book culture of Soviet Lithuania. Two standpoints have been adopted as a basis for revealing the peculiarities of the conception and usage of these concepts: 1) the conception of Lithuanian bibliophily in the occupation period; 2) the practical work of bibliographers, librarians and researchers in preparing the national retrospective bibliography. Officially, there were two dominant attitudes towards bibliophily in Soviet Lithuania. In the broad sense, traditions of elite bibliophily, developed in Lithuania in the interwar period, were rejected, and the strained interpretation of bibliophily as mass / socialistic / real bibliophily came into use, which was the merest liking of books, or a hobby (positive view); bibliophily itself in the narrow sense was interpreted as collecting rare and valuable books and identified with bibliomania or elite bibliophily (negative view). In the latter case, the concepts of *rare book* and *valuable book* first of all were iden-

tified with old and expensive books; in case of mass bibliophily, these concepts meant *deficit of books*, which emerged because of an increasing demand for *new books*. It should be noted that the concepts of *rare book*, *valuable book* and *old book* were not analyzed on the theoretical level, and the classification of old Lithuanian books in the occupation period was not applied, either. Such concepts as a *rarity* or *very rare book* were used only as synonyms of the concept of *rare book*. The concepts of *rare book*, *valuable book* and *old book* were used by bibliographers most often alternately, i.e. an *old book* was named in the same breath as a rare and valuable book. The sore point was the periodization of the retrospective bibliography *Books in Lithuanian* among bibliographers. According to the archival material, the following dates of the end of the old rare Lithuanian book were suggested: 1) 1800, 2) 1825, 3) 1861, and 4) 1863. The year 1861 was chosen as the date related to the manifest on the abolition of serfdom, promulgated by the tsarist Russia in that year.

Įteikta 2011 m. sausio mėn.